

Olbmot áiggiid čađa 2

Norga 1770 - 1814

Jagi 1770:s ledje Norggas 724 000 olbmo. Sii ledje ássin oktoválddis Dánmárku-Norga, stuorra riika mii fátnmastii álgo Dánmárkku, hertugválddi Slesvig-Holstein, Norgga, Islánda, Fearsulluid, Ruonáeatnama ja badjelmeaguovlluid kolonijaid Trankebar Indias ja dánkalaš Oarje-India. Dánmárku-Norga maiddái oamastii ovttá Afrihká Gollerittus. Stáhta hálddahušlaš, ekonomalaš ja kultuvrralaš guovddážin lei Københápmán. Doppe ráđđii oktoválddi Oldenborgga dynastiija. Maiddái doppe lei stáhta áidna bánku ja universitehtta, ja gávdnojedje maid priváhtta ja stáhtalaš gávpefidnodagat. Álbmot Dánmárkku-Norgga rájaid siskkobealde lei gielalaččat, sosiálalaččat, ekonomalaččat ja maiddái etnikkalaččat hui háddjejuvvon. Doppe hálle olbmot uhcimusat 8 eará giela. Hehterogena oldenborgalaš stáhta sulastahtii nuppiid 1600- ja 1700-logu eurohpálaš stáhtavuodđudemiid, nugo ee. Stuorra Británia, Frankriikka, Habsburg-monarkii, Ruošša ja Preussena. Dát ledje gonagaslaš dynastipolitiikka, soahpamušaid, náitosiid ja sođiid bođušin.

Oldenbarga lei davviduiskka fyrstabearaš. Bearaš ráđđii Dánmárkkus jagi 1448 rájes gitta 1863 rádjái.

Norgga sajádat ollesstáhtas.

Virggálaččat lei Norga ožžon sierra riikka stáhtusin maŋŋá go oktoráddenváldi biddjui fápmui 1660:s, muhto geavatlaččat dat ii mearkkašan olus maidige. Norga lei ovttaiduvvan oassin ollesstáhtas, ja ii gávdnon norgalaš njunuš jođihanorgána mii livččii ovddastan olles stáhta Københápmána gonagasa ektui . Norgga álbmogis ledje badjel 90 % boanddat. Sturámus gávpot lei Bergen gos ásse 18 000 olbmo. Norggas lei ahtanuššan ámmátdássi ja sturaboargárvuohta. 1770:s jagiid ledje guktot joavkkut šaddan iešheivejeaddjin. Muhto vaikko eanaš ámmátolbmot ledje riegeadan Norggas, de dattege ledje čavga báttit dánkalaš stivrii. Ledje oahpu gazzan Københápmánis ja ledje norgga-dánka oktasaš elihttakultuvrra oassin.

Lassin eanadollui, de ledje guoli ja hirssa olgoriikii vuovdin ja mearrajohtolat dehálaš norgalaš ealáhus. Stáhtaváldegomiheapmi 1784:s mielddisbuvttii liberála ekonomalaš politiikka Dánmárku-Norgii, ja dát movttiidahtii ealáhusaid ovdáneapmái. Gávppašanráddjejumiid unnideapmi dagai šaddoáigin norgalaš gávpedoaimmaide dan áigodaga mii bisttii dassáži go

Dánmárku-Norga gessui napoleonsodiide 1807:s. Dehálaš hirsagálvvuid eksporta stuorui jođánit ja sakka, ja jagiid 1780 ja 1807 gaskkas stuorui norgalaš gávpefanasveahka guovtti geardái. Gearretvuogádaga ođasmahttimat dahke maiddái ahte lágalaš dorvu buorránii.

Iešoamasteaddji lea boanda gii eaiggáduššá doalu gos ássá ja bargá eanadoaluin.

Norgalaš patriotisma ja Norgalaš Searvvi ásaheapmi

Patriotisma dávjá čilgejuvvo našunalismma álgodássin. Nugo leat oaidnán, de darvána patriotisma 1700-logu romantihkalaš rávnnjiide, ja fuopmášuvvui das go čináhii ja rápmui iežas olbmuid giela ja árbevieruid. Dábálačcat dat bodii oidnosii riikkain gos vierrásat ledje stivrejeaddjin (geahča s 50). 1740-jagiid ealáskii patriohtalaš lihkadus dánkalaččaid gaskkas. Das lei dánkagiella identitehta dovdomearkan ja ledje bahámielat duiskka vaikkuhanfámuide dánkalaš stáhtahálddahas. 1760-jagiid mielde ihtigođii norgalaš patriotisma mii vuostálasttii dánkavuoda ja deattuhii ovddidit erohusaid dánkalaččaid ja norgalaččaid gaskkas. Dánkalaš patriotisma ektui mii lei guoktelotjagi dás ovdal, de norgalaš patriohtat eai beroštan gielas nu ollu. Dan sadjái deattuhedje norgga luondubirrasa, mii lei hábmen searalaš sávrras, soarjjakehtes ja goargadis álbmoga. Sii maiddái gesse ovddimužžii erohusaid norgalaš iešmearrideaddji boandaid ja dánkalaččaid gaskkas, geat ain elle gearjideaddji bálván. Patriohtat maiddái heajastalle vikiŋŋa áiggiid cukcasiiguin. Dát patriotisma lei hui ealas allaohppiid, poehtaid ja filosofaid gaskkas geat deaivvadalle *Madam Juels gáffedáalus* Københápmánis. 1774:s ásahedje *Norgalaš Searvvi* gos gávnadalle, lágidedje poesiovdanbuktimiid ja háleštalle Norgga boahttevuodas.

“Muhtin eahket Norgalaš Searvvis 1780:s”, Eilif Peterssen njuohtan 1892:s.

“Livegenskap” lei vuogádat mii čánai boandda eanahearrái eallinahká. “Livegen” boanda ii beassan fárret dahje válljet alccesis eará eanahearrá. “Livegenskapet” árbejuvvui.

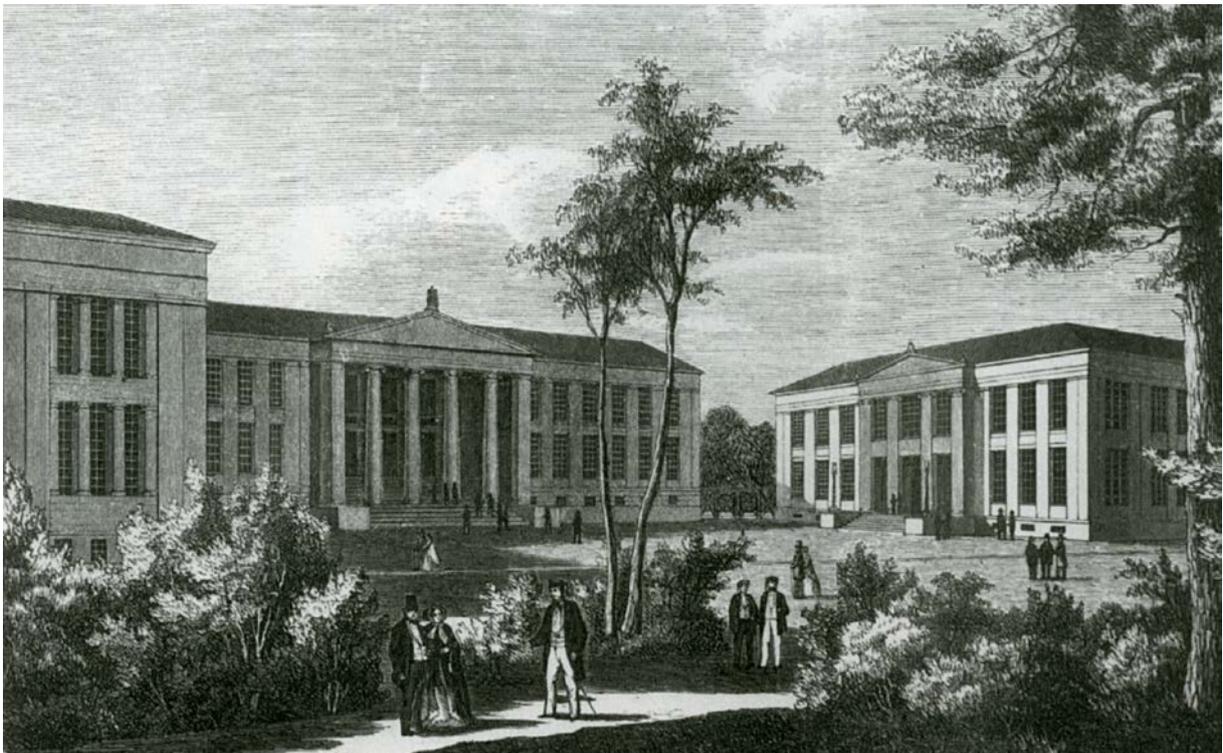
Gonagaslaš Searvi Norgii Buorrin ja gáibádušat oažžut sierra almmolaš ásahusaid

Patriohtalaš cealkagiid duohken mat rámiidedje Norgga luonddu ja luđolaš boandaseađu, de dattege moite Norgga sajadaga ollestáhtas. Jagiid 1770-73 heaittihuvvui sensuvra gaskaboddosaččat Dánmárku-Norggas, ja dalle ilbmanii patriohtaid cuiggodeaddji váidalusčállagat gonagasa vuostá. Norgalaččat dovde iežaset hilgojuvvon stáhta beales. Sii nivssáhalle garrasit go galge leat Københápmana stivrra vuolde ja ledje dan oainnus ahte Norgga ekonomálaš beroštumit eai vuoruhuvvon dohkálaččat. Háliidedje sierra norgalaš bånkku ja sierra universitehta. Maiddái norgalaš boanddat váidaladde, muhto váidalusat njulgejuvvojedje gonagassii Københápmánis, gean sii gudnejahtte hui ollu. Váidalusat dávjá guske norgalaš ámmátolbmuid láhttemiidda. 1773:s biddjui sensuvra fas fápmui, ja vejolašvuolta buktit almmolaš cuiggodemiid jávkka. Duogážin dasa lei dilli Ruotas gos Gustav 3. (1746-92) lei dahkan stáhtaváldegomiheami ja ásahan oktoráđđenválldi. Son vuolggahii olgoriikkapolitihka man ulbmilin lei vuotit Norgga. Dánkalaččaid bealde šattai dehálažžan deattuhit norgalaš oskkáldasvuoda dánka-norgga ollesstáhtii ja garvit oainnuid mat sáhtte háddjet. Gáibáduš ahte Norgii galgá sierra universitehta, geardduhuvvui jagiid 1788 ja 1793 muhto ii dohkkehuvvon. Universitehtagáibáduš dattege movttiidahtii norgalaččaid siskkáldasat. Sii gáibidedje našunala luđolašvuoda ja universitehta.

Soahti Stuorra Británia vuostá 1807:s buvtii ođđa dili (geahča s 19). Oktavuolta Dánmárkku ja Norgga gaskkas boatkanii. ollu hálddahušlaš doaimmat mat ovdal ledje dikšojuvvon Københápmánis, sirdašuvve norgalaš siviila ja militeara ámmátásahusaide. Soahtedoaimmaid ráhkkanahhtin ja soahtamat ruota rájá mielde, nannejedje našunala iešluohttámuša elihtaid gaskkas. Ángiruššamat joatkašuvve buoridit ja ovdanbuktit norgalaš beroštumiid, ja geasset 1809:s gáibiduvvui ođđasit álggahit universitehta Norggas. Dán háve oáččui gáibáduš fuomášuhtti buori almmolaš doarjaga. Lassin veahkehii maiddái dat ahte easkaásahuvvon, patriohtalaš searvi *Gonagaslaš Searvi Norgii Buorrin*, man mánga njunušolbmo ledje vuodđudan. Ovddimusas lei greva Herman Wedel Jarlsberg (1779-1840). Searvvi ulbmilin lei ovddidit norgalaš girjjálašvuoda ja ekonomiiija. Searvi almmustahtii skuvlagirjjiid, doarjju norrona čállagiid, jugii bálkkašumiid dutkanbargguide, ruhtadii industrialálaš áigumušaid ja ražai oažžut universitehta Norgii. Searvi galggai lean riikkaviidosajžan, muhto ii Troandin ii-ge Bergen vuolgan fárrui.

Searvi dattege oaččui dan mađe nana doarjaga ahte universitehta gáibáduš dohkkehuvvui. Čakčamánuš 1811 miedihii Fredrik 6. (1768-1839) ahte universitehta ásaheavva Christiania. Guokte jagi maŋŋá biddjui dat doibmii ja álgodoaimmaide oassálaste 5 professori, okta lektor ja 17 studeantta.

Máŋgga gearddi hilgo dánskalaš eiseválddit maiddái ásaheames norgalaš bánkku. Balle ahte jos norgalaš bánku álggahuvvo, de sáhtašii separatisma šaddagoahtit árjjalažžan ja áitit ollesstáhta. Norgga fitnodagat fertejedje duhtat dánskalaš ja norgalaš Speciebánkkui, mii ásaheavvui 1791:s ja rabai báikkálaš bánkkuid Christiania, Bergenii ja Troandimii. Easka 1813:s miedihuvvui norgalaš bánkku ásaheavva. Lei dánskalaš ruvnaprinsa Kristian Fredrik (1786-1848), gii seamma jagi lei nammaduvvon gonagas sadjásažžan Norgii, gii vuolggahii barggu ásaheavva norgalaš loatna- ja diskontokássa. Gonagas Fredrik 6. dohkkehii norgalaš našunalbánkku vuodđudeami ođđajagimánu 14. beaivvi 1814.

Muorragoŋpan mii čájeha Universitehta Christianias. Vižžon “Nordiske Billeder”, ilbman Københápmánis 1867.

Eai sávvan oažžut iešheanalaš norgalaš stáhta

Norgalaš patriotisma mii ahtanušai logijagiid ovdal 1814, sisttisoalai ádaid mat leat leamaš dábálaččat 1700-logu patriotismmas. Dat čijahalai norgalašvuodain, ja gáibidii sierra ásaheavva. Jagi 1807:s soadáskeami maŋŋá, de maiddái gáibidišgohte beassat fievrredit sierra norgalaš olgoriikkapolitihka. Rousseaua

álbmotsuverenitehta oahppu lei bures dovddus njunuš ámmátolbmuid gaskkas, muhto ii ovddiduvvon makkárga gáibádus oazžut iešheanalaš norgalaš stáhta. Guokte ámmátolbmot geat garrasamosit vuostálasttiiga dánska-norgga ollesstáhta ovdal jagi 1814, greva Herman Wedel Jarlsberg (1779-1840) ja Jacob Aall (1773-1844), oinniiga ahte ovtastus Ruotain dáiddašii buoret molssaeaktun. Sudno ággan lei ahte Norga 1800-logu álggus ain lei ekonomaláččat geanoheapmin ja ii ge láddan kultuvrralaččat ja dan dihtii ii galggašii šaddat iešheanalaš stáhtan.

Geardduhangažaldagat

1. Mat guovllut gulle Danmárku-Norgii?
2. Gos lei stáhta oaivegávpot?
3. Mat ledje norgalaš dehálamos ealáhusat?
4. Mii lei norgalaš patriotismma dovdomearkan?
5. Mii lei Norgga Searvi?
6. Makkár ásahusaid ovddas ángirušše norgalaš patriohtisma?
7. Mii lei “Gonagaslaš Searvi Norgii Buorin”?
8. Mo dagahii jagi 1807 soahti odđa dili Norgii?

Ráfálaš revolušuvdna – Norga 1814:s

(Dat gohčoduvvui Jahkin, ja das ledje nu mo dan ovdasaččain 365 Beavvi, muhto Čuohtejagit leat vássán, ja leat leamaš ollu unnit imašlaččat go dát Jahki... mearrideaddji soadi haga, vardimiid ja issoras Revolušuvnnaid haga, in jáhke ovttage Našuvnna Historjá sáhtta čájehit Sullasaš Jagi.) Nu čálii Claus Pavels (1769-1822), Akera suohkanbáhppa ja Akershusa šloahhtabáhppa iežas beavegirjái juovlamánu 31. beavvi 1814:s. Son lei áiddo vásihan norgga historjjá ipmašamos jagi. Odđajagimánus gitta juovlamánui stivrejedje Norgga golbma iešgudet gonagasa, Dánmárkku-Norgga Fredrik 6., Kristian Fredrik, dánska árbeprinsa ja Norgga gonagas, ja Karl 13., Norgga ja Ruota gonagas. Go odđa jáhki álggii, de lei riika oassin Dánmárkku-Norgga oktoválddis. Guoktenuppelot mánu maŋŋá lei Norga Ruotain ovtastusas. Dan áiggis lei riika ožžon iežas vuodđolága ja iežas stuorradikki ja huksen norgalaš stáhtahálddaha. Dát oalle ráfálaš revolušuvdna jagis 1814 lea dan rájes imaštahtán norgalaš historihkkáriid, ja lea leamaš iešgudet lágan čilgehusat dasa mii lei sivvan rievdamiidda.

Napoleon-soadit ja ráfisoahpamuš

Soahti ja heahtejagit 1807-14

1792 rájes lei Eurohpá dovdomearka soadit, ja guovddážis ledje váldovuostálastit Frankriika ja Storra Británia. Dánmárku-Norga lei jođihan bealátkeahkes politihka, muhto go soahti dán guovtti stuorrafámolačča gaskkas fas buollái 1803:s, de šattai váddásat bisuhit bealátkeahkesvuoda. Jagi 1805 rájes lei Frankriika váldán eanaš Eurohpá iežas vuollái ja nagodan caggat Storra Británia eret nannámis, mii hehtti sullostáhta gávppašit eará stáhtaiguin. 1807:s lei Dánmárku-Norga okta dain moatti bealátkeahkes stáhtain Eurohpás. Bealátkeahkesvuotta lei uhkiduvvon, ja sihke Frankriika ja Storra Británia fuolastuvve dánskalaš-norgalaš fanasvehkii. Storra Británia balai ribahit fanasveaga Frankriikii, ja danin fallehii Københápmana. Gávppoga bávkkuhedje golbma jándora ovdalgo brihttalaččat máhce oktan fanasveagain. Dánmárku-Norga bággehalai dál Frankriikka beallái, ja soahat Storra Británia vuostá. Dán váralaš dilis nammadii gonagas Fredrik 6. gaskaboddosaš ráddehuskommišuvnna mii galggai stivret Norgga jos oktavuotta Dánmárkkuin boatkanii. Norgalaččaide gárte váttis jagit maŋŋá 1807. Soahtedilli bisui 1814 rádjái. Soahti Storra Británia in lei riddosoahti, go doarrumat gáttis ledje dušše 1808:s ja 1814:s. Vašálaččat ledje dalle ruottilaš soaldáhat. Sivva dasa lei dat go Ruotta lei lihtus Storra Británia in. Brihttalaččaid soahtemariinna vuostá lei norgalaš fanasveahka hearki, go fas soahteveahka mii soadastii Ruotain 1808:s

birgii ollu buorebut. Sivvan dasa sáhtii lean dat go Ruotas ledje vašálaččat mángga guovllus ja danin ii lean vejolaš bidjat nu stuorra beroštumi norgalaččaiguin soahtat. Soahti Stuorra Británniain maiddái heađuštii dehálaš norgalaš beroštumiid, nu mo muorraávnnavuovdima olgomáilbmái ja skiipajohtolaga. Dan seammás šattai heahtejahki eanadoalus. Dasa lassin bissánii borramušjáffu sisafievrrideapmi, go brihttalaččat cagge mearrajohtolaga gaskal Dánmárkku ja Norgga. Boađus das lei nealgi ja dávddat, mii fas dagahii duhtameahttunvuoda dánskalaš stivrejupmái. Soahti jagi 1807 rájes gitta jagi 1814 rádjai lei Eurohpá dáhpáhusaid boađus. Dáid riidduid duogážin lei danin eará go mii lei ovddeš davviriikkalaš sođiid ektui, main lei goavddážis gilvu davviriikkalaš hegemoniija alde.

Ruotas ledje guokte dehálaš ja váikkuheaddji dáhpáhusa birrasii jagi 1809. Vuosttas lei dat ahte oktováldi heaittihuvvui válldigomihemiin, ja man sadjái bođii konstitušunálalaš monarkiija. Ruotta oaččui vuodđolága, ja ruottilaš riikkabeaivi fas bođii doibmii. Gonagas bálkestuvvui ja manai eksiilii. Ođđa gonagasas, Karl 13.:s eai lean mánát, ja danin välljejuvvui truvdnoárbbolaš. Go ođđa truvdnoárbbolaš fáhkka jámii jagi maŋŋá, de fertejedje ruottilaččat ođđasit ohcat muhtima gii sáhtii joatkit Karl 13. maŋis. De välljejedje muhtin generála Napoleona soahteveagas. Son bođii Ruttii truvdnoárbbolažžan 1810:s ja válldii nama Karl Johan. Nubbi dáhpáhus lei ahte Ruotta bákkoalalai dahkat ráfisoahpamuša Ruoššain, ja dat mielddisbuvttii ahte Ruotta fertii addit Suoma Ruššii. Ráfisoabadallamiid oktavuodas hástaledje ruoššalaš soabadeaddjit Ruota geahččalit oažžut Norgga buhtadussan. Dát lei dološ háliidus Ruotas. Karl Johan álmuhii fargga ahte válldit Norgga Ruttii lei su deháleamos politihkalaš mihttomearri. Eurohpás lei Napoleon maŋŋá jagi 1812 massimin fámu, ja Karl Johan geahčalii storraválldiin oažžut doarjaga su gáibádussii oažžut Norgga, jos son fas oassálastá maŋimus falleheamis Frankriikka vuostá. Dán erenoamáš dilis välljii dánka gonagas Fredrik 6. sáddet iežas vilbeali, Kristian Fredrika, Norgii. Kristian Fredrik, gii maiddái lei Dánmárkku truvdnoárbbolaš, galggai doaimmat gonagasa sadjásažžan ja stivret Norgga Fredrik 6. ovddas. Su vuosttas doaimma lei mátkkoštit miehtá riikka ja čohkket doarjaga dánskalaš-norgalaš ollesstáhtii.

Fanasveahkadaga rieviedeapmi Københápmánis čakčamánu 2. – 5.b. 1807. Njuohtan: J. Laurent Rugendass, Augsburg, 1807.

Dánkalaš-norgalaš fanasveahkadat lei hui stuoris, ledje 15 linnjáskiippa, 15 fregáhta, 7 brikka ja moadde unnit fatnasa.

Ráđdehuskomišuvdna lei gaskaboddosaš ráđdehus

Norgalaš fanasveahkadagas ledje jagi 1808 28 kanonfatnasa, 46 kanongárbbá, 2 brikka ja 3 kanonskonnera.

Stáhtafáldi lea son guhte hálde gonagasa fápmodusa olis.

Kiel-ráfi

1813:s vuoittahalai Napoleon soahtamiin lahkai Leipzig (gč. s. 19). Karl Johan lei mielde soadis davvisoahteveaga jođiheaddjín. Jurdda lei ahte son galggai jođihit soahteveaga oarjjás Hamburgii, muhto son baicce čavgii davásguvlui ja manai 60 000 ruottilaš soalddáhiin Holsteinii Dánmárkku lullin. Ovtassoahhti

rikkat ledje plánen stuorra ráfikonferánssa Wienii maŋŋá napoleonsodiid, muhto Karl Johan ii háliidan vuordit dán. Soahteáitimiin bággii son dánskagonagasa dahkat sierra ráfisoahpamuša gaskal Dánmárkku-Norgga ja Ruota. Soabadallamat dáhpáhuvve Kielas, ja loahppasoahpamušii oaččui Karl Johan dohkkehuvvot iežas gáibádusa ahte Norga galggai addojuvvot Ruttii. Fredrik 6. oaččui ođđajagemánu 16. beaivve 1814 dieđu ahte lei massán Norgga.

Go Fredrik 6. oaččui dieđu Kiel-soahpamuša sisdoalu birra, de čálii son máŋga reivve Kristian Fredrikii. 1800-jagi álggus eai lean kommunikašuvnnat nu huksejuvvon, ja dehálaš reivviid fertii sáddet kurera mielde. Ii lean buorre diehtit man guhkes áigi golai ovdalgo reive joavddai dohko gosa galggai. Fredrik 6. sáddii vuosttas reivve Københápmánis ođđajagemánu 17.b. , ja Kristian Fredrik oaččui breava eahkedis ođđajagemánu 24.b. Lei oanehis reive. Gonagas muitalii ahte Norga lei addojuvvon Ruttii, ja ahte Kristian Fredrik fertii ráhkkanit máhcahit norgalaš rádjalatniid Kongsvingera ja Fredrikstena ruottilaš soahtevehkii. Dan maŋŋá galggai son loahpahit iežas gonagassadjásaš doaimma ja máhccat Københápmánii. Dušše oassi Kiel-soahpamušas čuovui reivve. Nuppi reivve čálii Fredrik 6. eahkedis ođđajagemánu 17.b., ja dat joavddai Christianiai guovvamánu 7. b. Dása son lei bidjan mielde olles Kiel-soahpamuša. Easka dál oaččui Kristian Fredrik ollislaš gova das mii oppalohkái lei mearriduvvon ráfisoahpamušas. Goalmát ja maŋimus reive lei beaiváduvvon ođđajagemánu 18. B., ja Kristian Fredrik oaččui dán guovvamánu 14. b. Dán reivves almmuhii Fredrik 6. ahte son čovddii norgalaččaid eret oskkáldasvuodavuordnumis dánka gonagassii. Dát mielddisbuvttii ahte norgalaččat eai lean šat dánka stivrra vuolde. Kristian Fredrikas, gii lei bohtán Norgii stivret dánskagonagas ovddas, ii lean šat formálalaš doaibma. Son beasai dál álgit hábmet iežas doaimma ja hukset alccesis fápmovuodu.

Historihkkárat leat berostan das ahte manne Fredrik 6. válljii Kristian Fredrikii dieđihit dan ahte Norga lea addojuvvon Ruttii máŋgga reivve bokte mas lei iešguđet sisdoallu. Leat imaštan ahte lei go son nu ahte son ii lean dohkkehan ahte Norgga galggai addit Ruttii, dahje lei go son nu ahte son geahččalii giktalit Kristian Fredrika čuovvolit jurdaga doalahit Norgga oassin dánkalaš-norggalaš ollesstáhtain. Okta teoriija lea ahte Fredrik 6. hálidii maŋidit addimis Norgga vai vuoitá áiggi. Dilli lei eahpečielggas, ja vaikko mii sáhtii dáhpáhuvvat. Karl Johan sáhtii, su boargárlaš duogážin, bálkestuvvot Ruotas, dahje son sáhtii várra šaddat gonagas Frankriikkas. Lei maiddá vejolaš ahte dat eará stuorraláddálaččat manne su vuostá. Fredrik 6. lei dáhton Kristian Fredrika máhcahit norgalaš rádjalatniid ruottilaččaide ja máhccat ruovttoluotta Dánmárkui, muhto dattege láhttiid gonagas dan láhkai ahte son livččii ráhkkanamen norgalaš stuimmiide. Son ee. lasihii buktimin gortni Norgii.

Dat mii dagahii váttisin Fredrik 6. dillái , lei ahte Karl Johan ain lei stuorra soahteveagain lullin Dánmárkkus. Gonagas ii háliidan ruottilaččaid hárdit ovdal go soahteveahka lei geassádan eret.

Kristian Fredrik (1786-1848)

Kristian Fredrik lei dánskalaš prinsa ja dánskalaš gonagasa Fredrik 6. vilbealle.

Dánskalaš gonagasas eai lean mánát, nu ahte Kristian Fredrik lei maiddái truvdnoárbbolaš. Son gohčohalai Norgii gonagassadjásažžan 1813:s. Kristian Fredrik lei fávrros almmái, smádáhkes ja jierbmái. Son lei ožžon buori ja máŋggabealat oahpu ja hirpmástuhtii iežas giellamáhtuin ja sihke čálalaččat ja njálmmálaččat. Kristian Fredrik áddejuvvui iešguđetláhkai. Dan áiggi su futno leat miehtemielat olmmožin. Historihkkár Jens Arup Seip baicce oavvilda ahte Kristian Fredrik lei višuneara jodiheaddji, ja ahte ásahit iešmearredeaddji stáhta lei su politihkálaš dáidu. Maŋná vuoittahallama Mossas máhcaid Kristian Fredrik Dánmárkui ja šattai 1839:s dánskalaš gonagas namann Kristian 8.

Karl Johan (1763 – 1844) namma lei álgo álggus Jean Baptiste Bernadotte ja lei generála fránskalaš armeas. 1810:s válljejuvvui son ruottilaš truvdnaárbolažžan. Johann Jakob de Lose máládus, 1805.

Karl Johan eamit, dronnet Desirée. Robert Lefevre njuohtan 1805:s.

Eidsvollgárdin soalddáhiiguin ovddabealde. Dáiddár ii almmuhuvvon

Geardduhangažaldagat

1. Manne buvtii brihttalaččaid danska-norgga mearrafanasveaga rievideapmi nu stuorra váikkuhusaid norgalaččaide?
2. Mo lei norgalaččaid dilli jagis 1809?
3. Makkár doaimmat ledje Kristian Fredrikas dallego son sáddejuvvui gonagas sadjásažžan Norgii?
4. Makkár lei váldefápmodilli Ruota ja Danmárkku-Norgga gaskkas juovlamánu 1813:s?
5. Mo láhttegođii dánskalaš gonagas go oaččui dieđu ahte Norga galgá addot Ruttii?

Kristian Fredrik ja norgalaš stuibmi

Dalán go Kristian Fredrik gulai Kiel-ráfi birra, de mearridii vuostálastit Norgga šaddamis Ruota vuollásažžan. Su vuosttas lávkin lei čilget bajimuš militeara ja siviila njunnožiidda ahte Dánmárku-Norga ja Ruotta leat soahpan ráfi. Son gáibidii ja vurddiige sis oskkáldasvuoda suodjalit Norgga vieris válldiid vuostá. Son ii namahan maidige das ahte Norga lei addon Ruttii. Olgoriikka odđasat biddjojedje garra dárkkástusa vuollái vai liigudanášši ii gullo Norggas. Dasto čálii reivve 6. Fredrikii mas vuostálastá liigudeami iežas ja norgalaččaid beales ja bivddii gonagasa doarjut Norgga gortniin ja soahtevearjjuiguin. Go Kristian Fredrik oinnii ahte Fredrik 6. doarju su oainnu, de gohčui iežas lagamus ráđdeaddiid čoahkkimii Eidsvollii gos čilgii iežas áigumušaid. Son ii dáhtton liigudit Norgga Ruttii muhto ieš gáibidii árbet norgalaš ruvnu. Maŋŋá go ráđdeaddiin lei ožžon doarjaga, de almmuhii eurohpálaš stuorrválldiide ahte son áigu vuostálastit Kiel-soahpamuša .

Riikkasearvegoddi Eidsvallas

Guovvamánu álggus 1814:s vulggii Kristian Fredrik Troandimii oažžut oktavuoda olbmuiguin ja vuoitit doarjaga vuostálastit Kiel-soahpamuša stuimmi bokte. Go fas bođii Eidsvollii, de gohčui allahearráidčoahkkimii. Dát alladássasaš čoahkkin šattai ovddastit nuppástusa norgalaš iešheanalašvuoda ovdánahttimis. Allahearrát biehttaledje doarjumis Kristian Fredrika plána das ahte oažžut árbenvuoigatvuoda norgalaš Truvdnui. “Ii geas ge leat eambo Vuoigatvuohta norgalaš Truvdnui go mus dahje eará norgelaččain” čuočuhii professor Georg Sverdrup (1770-1850). Maŋŋágo dánska gonagas lei eretcealkán truvnnus, de dalle gulai dat norgalaččaid háldui. Lei dalle sin duohken välljet gean sii dáhttot odđa gonagassan, son čuočuhii. Dainna cealkámušain gáibidii Sverdrup ahte álbmotsorjjasmeahtun vuoda prinsihppa galgá leat vuodđun odđa norgga ráđdenhápmái. Nu lei maiddái dahkkon amerihkálaš jagi 1776 iešstivrenjulggaštusas, amerihkálaš jagi 1787 vuodđolágas, fránskalaš jagi 1791 vuodđolágas ja ruottilaš 1809 ráđdenhámis. Kristian Fredrik hálahuvvui stivret riikka regentan dassážiigo välljejuvvo riikkasearvegoddi mii attášii riikii vuodđolága ja välljet odđa gonagasa. Mearriduvvui ahte ovddasteaddjiválggat riikkasearvegoddái galget čadahuvvot riikka girkuin. Seamma áiggi go válggat ge, de galge norgalaččat vuordnut oskkáldasvuoda Norgii iešheanalaš riikan ja dan olis doarjut vuostálastinpolitihka. Dan botta Kristian Fredrik huksii iežas fápmobása. Son ásahii gaskaboddosaš ráđdehusa, muhto das lei dušše ráđdeaddi fápmu. Son ieš dagai mearrádusaid. Dehálaš suorggit omd. čuvgehusa, váráiduhttima, militeara gažaldagaid ja olgoriikkapolitihka son okto stivrii. Riikkasearvegoddi

čoahkkaniid Eidsvollii cuonomanu 10.b. Čoahkkimis ledje 112 álbmotválljen ovddasteaddji geat ledje bohtán miehtá riikka earret Davvi-Norggas. Davimus fylkkat eai ožžon dieđu áiggis, ja nu eai geargan válljet ovddasteaddjiid geat livčče jovdan áiggis dohko. Riikkasearvegottis ledje 57 ámmátalbmá, 37 boandda ja 18 fitnodatjodiheaddji.

Fápmojuohkima soahpameahtunvuolta, jienastanvuoigatvuolta ja gaskavuolta Ruotain

Hui jođánit idii soahpameahtunvuolta das mo ođđa vuodđoláhka galggai hábmejuvvot. Okta dain gažaldagain lei fápmojuohkin gonagasa ja stuorradikki gaskkas. Okta joavku, masa gulle boanddat ja gávpotboargárat, oaivvildii ahte stuorradikkis galggašii leat dušše ráđdeaddi doaibma. Gonagas galggai guorrasit dasa, muhto gáibidii ahte sus galgá leat mearrideaddji fápmu. Joavku háliidii jienastanvuoigatvuoda. Nubbi joavku mas ledje ámmátalbmát ja stuorát ealáhusjodiheaddjit dáhtto duohta fápmojuohkima gonagasa ja stuorradikki gaskkas. Dan sadjái sii dáhtto ráddjet jienastanvuoigatvuoda unna elihttabirrasii. Loahpalaš vuodđoláhkaarvalus šattai kompromissan. Dat mielddisbuvttii juohkit fámu gonagasa ja stuorradikki gaskkas ja oalle viiddis jienastanvuoigatvuolta. Ii mange eará vuodđolágas dan áiggi ledje nu radikála jienastannjuolggadusat go norggas.

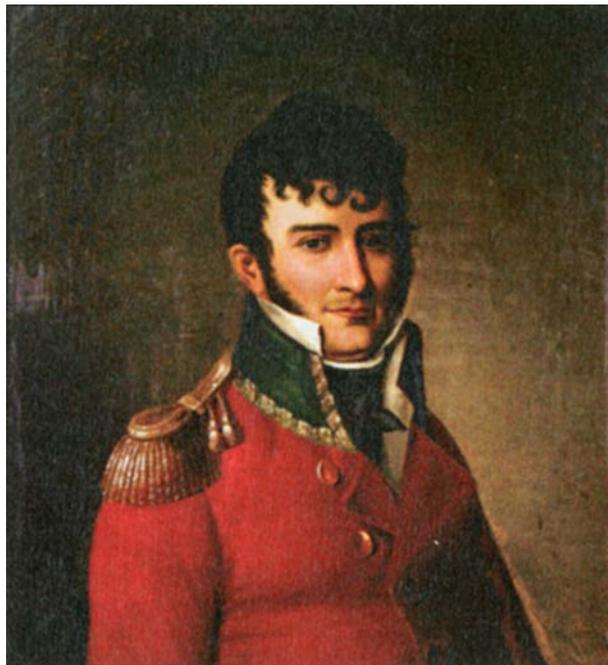
Eidsvolla Riikkasearvegoddi. Oscar Wergeland 1885:s njuohtan.

Nubbi eará ášši guoskkai Norgga ja Ruota gaskavuhtii. Riikkasearvegoddi juohkásii guovtti bellodahkii. Stuorámus bellodaga gohčodedje *iešheanalašvuodabellodahkan* ja 80 ovddasteaddji dorjo dan. Iešheanalašvuodabellodaga jodihii kruvnnasundi Christian Magnus Falsen (1782-1830). Bellodat háliidii iešheanalaš Norgga ja Kristian Fredrik norgalaš gonagassan, dahje molssaevttolaččat ođđa ovtastusa Dánmárkkuin. *Ovtastusbellodaga* dorjo 30 ovddasteaddji man jodihii greva Herman Wedel Jarlsberg. Ovtastusbellodat dáhtui ovtastusa Ruotain, muhto sierra norgalaš vuodđolága. Historihkkárat leat gažadan maid Ovtastusbellodaga ovddasteaddjit duođaid ledje háliidan ja áigon. Sin vuolggasadjii lei ge ahte sii dorjo Kristian Fredrika ja norgalaš stuimmi. Soabadaladettiin sii liekkusmielain hálle Norgga birra álbmogin, našuvdnan ja riikan. Veadjá sii oaivvildedje ahte Norga lei menddo geanuheapmin doaibmat sierra stáhtan. Muhto vejii lean maidái nu ahte sii oidne leat Ruotain ovtastusas heivešii bures guovtti iešheanalaš riikka gaskkas. Dan bottago Dánmárku lei ožžon oktoráddenfámu, go fas Ruotta lei ožžon jagi 1809 ođđa ráddenhámi, vuodđolága ja sierra riikkabeaivvi. Ruota ráddenhápmi lei ovdagovvan vuodđoláhkabargui mainna sii ieža Norggas ledje bargamin. Ovtastusbellodaga dorjo Østlándda ja Sørlandda muorraávnasgávppálaččaid ja skiipagoasttideaddjiid. Sii ledje garrasit gillán eaŋgalas blokáda geažil napoleonsodiid áiggi. Dan geažil šadde opposišuvdnan dánska-norgga olgoriikkapolitihkii. Jáhkkinis sii háliidedje ovtastusa mii attášii ráfi vai gávppašepmi fas boadášii johtui.

Leat gávdnon sullii 20 vuodđoláhkaevttohusa, ja historihkkárat oaivvildit ahte sáhttet leat leamaš lahka 30. Eanemus evttohusaid ráhkadeigga Christian Magnus Falsen ja lektor Johan Gunder Adler (1784-1852) Christianias. Dat lei vuodđun loahpalaš vuodđoláhkaevttohussii. Vuodđoláhka mearriduvvui miessemánu 17.b., ja Kristian Fredrik válljejuvvui norgalaš gonagassan.

Christian Magnus Falsen (1782-1830)

Christian Magnus Falsen lei oahppan jurista ja välljejuvvon Stuorradiggái Akershusa ámttas. Son lei Eidsvolla iešheanalašvuodabellodaga jodiheaddji, ja ovttas lektoriin Johan Gunder Adler čálii son evttohusa mii šattai Vuodđoláhkii vuodđun. Eidsvollas lei son vuodđudanlávdegotti jodiheaddji ja riikasearvegotti presideanta vihta váhku dan guđa váhkus go dat lei čoahkis. Son lei fámoláš jodiheaddji ja lei riidálas. Maŋná Mossjulggáštusa šattai son ámtaolmmái Nordre Berghus ámttas. Jagi 1815:s beasai son fas Stuorradiggái ja šattai dađistaga okta dain gii Karl Johana doarjjui. Christian Magnus Falsen lea gohčoduvvon Vuodđolága áhččin.

Greva Herman Wedel Jarlsberg (1779-1840)

Greva Herman Wedel Jarlsberg lei oahppan jurista. Jagi 1807:s šattai son ovdaolmmoš providerenlávdegottis ja su ovddasvástáduš lei lágidit gordneváráidduhtima Norgii Stuorra Británnia soadi vuolde. Wedel Jarlsberg lei miellahttu rádđehuskommišuvnnas jagi 1808 rájes ja barggai oččodit iešheanalaš norgalaš politihka opposišuvdnan ollestáhtapolitihkkii. Son lei fárus vuodđudeamen Gonagaslaš Searvvi Norgii Buorin jagis 1809:s ja áŋgirušai hukset sierra norgalaš universitehta. Universitehta mearriduvvui ásahuvvot jagis 1811. Eidsvollas son lei Ovttastusbellodaga jodiheaddji. Son ii jáhkkán Kristian Fredrika politihkkii ja vuosttildii dan. Gitta jagi 1822 rádjái son lei ruhtaovddasvástideaddji stáhtaráđđi. Son lei Stuorradikkie áirras 1824 rájes gitta 1830 rádjái ja maŋga gearddi stuorradiggepresideanta. Jagi 1836 rájes lei son

norgalaš gonagasa sadjásažžan ja veahkehii eastadit vuostálasvuoda gonagasa ja Stuorradikki gaskkas. Maŋŋágo Greva Wedel jámii, de ceggii Karl Johan báccis Bygdøy:ii.

Geardduhangažaldagat

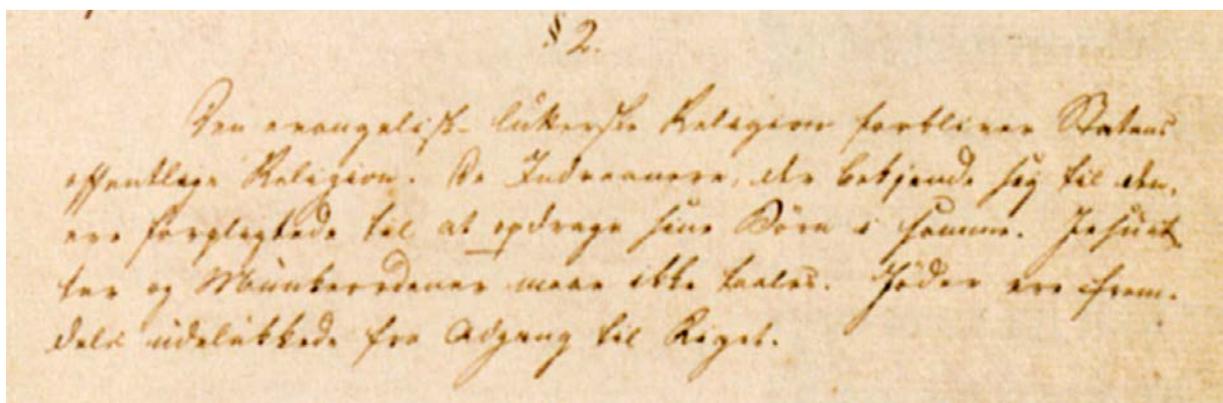
1. Man láhkai ásehii Kristian Fredrik iežas fápmovuodu Norggas?
2. Vuodđun demokrátalaš ráđdenhápmái lei allahearráidčoahkkin Eidsvollas. Man láhkai?
3. Main áššiin lei soahpameahttunvuolta soabadaladettiin Vuodđolága Eidsvollas?
4. Mat sáhte lean sivvan dasa ahte erenoamážit Østlánda ja Sørlánda muorraávnasgávppálaččat ja skiipagoasttideaddjit dorjo Ovttašbellodaga?

Čieknudeapmi

1. Geavat internehta ja historjjálaš gálduid, ja gávnna eambo dieđuid Christian Magnus Falsen ja greva Herman Wedel Jarlsberg birra. Makkár duogáš, oahppu ja karrera lei sunnos?
2. Mana neahtasiidui www.eidsvoll1814.no. Čilge eambo iešguđet riikkaservegotti ovddasteaddjiid birra. Man boarrásat sii ledje gaskamearálaččat? Fuopmát go mange lágan málle das geat dorjo Ovttašbellodaga ja geat fas dorjo Iešheanalašvuodabelldodaga, man guovllus sii bohte ja makkár seađu sii ovddastedje? Vállje ovttá dahje eanet dain ovddasteaddjiin ja ráhkat presentašuvnna dain.

Vuodđoláhka miessemánu 17. beaivvi 1814

Álbmosorjjasmeahtunvuohta, olmmošvuoigatvuođat ja fápmojuohku Mánngat stáhta ožžo liberála ráđđenhámiid birrasiid 1800-logus. Amerihkás sajáiduvai republihkka, muhto moanat eurohpálaš stáhta, ee. Frankriika, Ruotta ja Spánia šattai oktoráđđenvuogi sadjái konstitušunála monarkiija. Ođđa ráđđenvugiid eaktun lei ahte háldenváldi galggai vuolggahuvvot ja boahit álbmogis, ja stáhta dárbbasii ođđa čállon vuodđolága mii divodii ja divššui stáhtaválddiid gaskavuodaid. Norgga vuodđoláhka soabai vuohkkasit dán govvi. Lei huksejuvvon álbmotsorjjasmeahtunvuoda prinsihpa ala ja Montesquieusa háldenválddijuohkima prinsihpa ala. Norgga ráđđenhámis lei láhkaaddinfápmodus Stuorradikki vuolde, doibmiibidjan gulai gonagassii ja ráđdehussii ja dubmenváldi gulai duopmostuoluide. Duopmostuolut juohkásuvve golmma oassái, Alimusriekti bajimusas, nu ahte áššit sáhtte guoddaluvvot guovtti gearddi vuogádaga čađa. Nugo nuppit dalá ráđđenvugiid hárrái, de šadde maiddái olmmošvuoigatvuođat nugo cealkinludolašvuohta, prentenludolašvuohta, priváhta oamastanvuoigatvuohta, čoakkalmastinvuoigatvuohta ja láhkasuodji heivehuvvot Vuodđoláhkii. Oskoluđolašvuohta ráddjejuvvui nu ahte evaŋgela-luhterána kristtalašvuohta čielggaduvvui ja mearriduvvui stáhtaoskun, ja nannejuvvui maiddái gáibádus das ahte gonagas fertii dovddastit dán oskui. Dát maŋimuš čuokkis lei danin ahte hehtešii Karl Johana, gii lei katolihkka, beassat norgalaš gonagassan. Lassin gilde juvddálaččaid, jesuihtaid ja eará muŋkasiiddaid beassamis Norgii. Dat ahte juvddálaččat gildojedje Norgii beassamis, lea maŋit áiggiid ipmirduvvon máŋgga láhkai. Okta čilgehus deattuha dan ahte stáhta oskku gáhtten lea leamaš árbevierru mii eallá ovddosguvlui oktoráđđenággi rájes. Nuppit čilgehusat állanit dohko ahte oppanassiige gávdno eahpádus servodatoskkuid hárrái, ovddimustá juvddálašvuođa vuostá, man oidne kristtalašvuođa árbevahálažžan.

Norgga Vuodđolága § 2 mii ee. giel dá juvddálaččaid ja jesuihtaid beassamis Norgii.

Riikkariecti lea duopmostuollu mii dubme áššiin mat leat ráđđehuslahtuid ja stuorradiggeáirasiid vuostá, ja Alimusrievtti lahtuid vuostá ránggáštuslága rihkkumiin, maid sii leat dahkan virggistis doaimmaid čadaheamis. Ášši sáhtte loktet dušše Odeldikki vuolde. Riikarievtti lahtut bohtet Lágadikkis ja Alimusrievtti nammaduvvon lahtuid gaskkas.

Váldedilli gonagasa ja Stuorradikki gaskkas.

Norgalaš ráđđenhámis oáčui gonagas searalaš sajadaga. Su duohken lei alimus ráđđenváldi militeara, olgoriikapolitiikka ja ámmátásahusa badjel. Lei maiddái gonagas guhte nammadii duopmostuolu duopmáriid, ja sus lei fápmodus árpmihit fánggaid geat ledje dubmejuvvon Alimusrievttis. Gonagas galggai doaibmat ekonomalaš rájaid ja Stuorradikki mearriduvvon lágaid siskkobealde, muhto sus lei mañidanveto lálkaáššiin. Dát mearkkašii dan ahte son sáhtii vuolláičállima biehttalit dahje dohkkehit lága nu ahte dat boadašii fápmui. Dan dilis fertii Stuorradiggi vuordit dassáži go fas lei čoahkisin, ja dalle fas odđasit mearridit lága. Gonagas sáhtii guktii biehttalit addimis sañkšuvnna, muhto goalmát háve šattai lálka dohkkehuvvot gonagasa vuolláičállima haga. Stuorradiggi čoahkkanii dušše golmma mánnui ain hávil juohke goalmát jagi. Danne lei duohtavuohtha nu ahte gonagas sáhtii mañidit lága fápmuibidjama ovcci jagi. Dain áigodagain goas Stuorradiggi ii lean čoahkkanan, de beasai gonagas maiddái čálihit gaskaboddosaš ortnegiid, mii mearkkaša dan ahte son okto sáhtii mearridit gaskaboddosaš lágaid.

Lei gonagasa doaibma nammadit ráđđehusa, muhto stáhtaráđiid sadii Stuorradikki ektui galggai mearridivvot ságastallamiid bokte. Bohte evttohusat sihke nu ahte Stuorradiggi galggašii daid nammadit ja ahte dat galge vástidit Stuorradiggái, muhto dát evttohusat eai fidnen makkárga doarjaga. Ráđđenváldi stáhtaráđiid badjel bisui Gonagasa duohken, muhto Stuorradiggi oáčui fápmodusa váidit sin riikkariectái jos ledje gártan sivalažžan “ámmátvearredahkin”.

Jienastanvuogatuohtha

Birrasii 30 ja 45 % albmáin geat ledje badjel 25 jagi boarrásat ožžo jienastanvuogatuohtha. Jienastanlobi oazžuma gáibádusat ledje ahte galgá leat ássan riikkas eambo go 5 jagi ja oamastit dálu dahje opmodaga man árvi lei badjel 300 riikkabáñkodalera. Bargoolbmot, giehtaduoji oahppit, láigodálolaččat ja geafit ledje báhcán olggobeallái. Sii eai lean luđolaččat, muhto ledje sorjjasvuodas jogo bargin dahje vuostáiválde geafidoarjaga. Danne lei sin healpu váikkuhit, riikkasearvegoddi oaivvildii. Nissoniid jienastanvuogatuohtha ii lean

manngelágan fáddan. Stuorradikki evttohasat nammaduvvojedje eahpenjulges válggaid bokte. Dát čađahuvvui nu ahte jienastavuoigatvuođalaččat adde jienaideaset váлгаalbmaide, geat fas válljejedje ovddasteaddjiid guhte ožžo saji Stuorradiggái.

Geardduhangažaldagat

5. Čilge maid álbmotsorjjasmeahtunvuohta doaba mielddisbuktá.
6. Čilge maid fápmojuohkinprinsihppa mearkkaša.
7. Oskoluđolašvuohta ráddjejuvvui ođđa Vuodđolágas. Mo dat geavai?
8. Maid muitala dat ahte gonagasas lei mañideaddji veto lámkaáššiin?
9. Makkár eavttutt ledje ođđa Vuodđolágas jienastavuoigatvuođa hárrái?
10. Manne bargoolbmot eai ožžon jienastavuoigatvuođa?

Čiekŋudeapmi

Buohtastahte Vuodđolága paragrafaid amerihkálaš vuodđolága dehálamos prinsihpaiguin ja fránskalaš olmmošvuoigatvuođa julggaštusain. Čilge ovttaláganvuođaid ja erohusaid.

Ovttastussii Ruotain

Ráđđádallamat, soahti ja ođđa vuodđoláhka

Go Kristian Fredrik gidđat 1814:s nagodii vuolggahit stuimmiid Kiel-soahpamuša vuostá, válbmegoahtit ođđa vuodđolága ja diktit iežas välljejuvvot gonagassan, de lei dannego Karl Johan lei nannámis čavgadit darvánan napoleonsodiid loahppaosiide. Easkka miessemánu loahpageahčen máhcai Ruttii. Dalle bodii čielggasin ahte ii son eai ge eurohpálaš stuorrválddit dohkkehan makkárge norgalaš iešheanalašvuoda. Stuurrválddiid doarjaga haga áddii Kristian Fredrik ahte son ferte dohkkehit ovttastusa Ruotain. Suoidnemánu 1.b. joavddai stuorrválddiid sáttagoddi Christianiai doibmiibidjat Kiel-soahpamuša. Nuppebealde rájá lei soahtediliide hárvánan ruota arma gearggus fallehit Norgga. Norgga ráđdehus ii álggos áigon vuollánit, ii stuorrválddiid dáhtuide ii ge ruottiláš vearjjuide. Dollojedje jierrás propagándačuorvumat roastilvuoda, váhneneatnama ja luđolašvuoda soadi dárbbu birra. Soahti buollái. Muhto stuorrválddiid sáttagoddi šaddagodii dađistaga soabadanjoavkun Kristian Fredrika ja Karl Johana gaskii. Kristian Fredrik vuollánii guoddit truvnnu, muhto gáibidii ahte Vuodđoláhka ja Sturradiggi galge dohkkehuvvot. Váddásamos čuokkisin ledje vearjoluoitaga eavttuid gažaldagat Ruotain. Kielsoahpamuš gáibidii ahte Norga ferte addit ráđjalatniid Fredrikstena ja Kongsvingera ruottilaččaide. Dasa Kristian Fredrik ii mieđihan, muhto gesii norgalaš soahteveaga maņas Glommajoga nuortabealde. Karl Johan garrasit gáibidii ahte dát ráđjalatnit galget luvvejuvvot ruottilaččaide. Lohpidii ahte Norga galgá oažžut našunala ovddastusa, muhto ii ovttainge sániin guoskkahan Sturradikki ja Vuodđolága. Áššáiosolaccat eai lahkanan nubbi nubbái, ja suoidnemánu 26.b. fallehedje ruottilaččat Norgga. Logi beaivvi dan mañná rahpasedje ráfilihtodallamat, ja borgemánu 14.b. ollašuvai ráfisoahpamuš mii oaččui nama *Mosskonvenšuvdna*, Mossgávpoga nama mielde gos sohpmuš vuolláičállui. Karl Johan almmuhii hui čielgasit ahte son dohkkeha Vuodđolága ja háliida ráđđádallat Sturradikkiin ovttastusa eavttuid birra. Kristian Fredrik bákkohuvvui sirdit háldenválddi ráđdehussii mii galgai háldet dassáziigo Sturradiggi geargá čoahkkanit. Eahpedábálaš sturradiggi rahppui golggotmánu 8.b. ja ráđđádallamat ovttastusa eavttuid birra álggahuvve. Norgga ođđa sajádat lahtun ovttastusas Ruotain dagahii dan ahte Vuodđoláhka fertii odasmahttojuvvot. Odasmahttojuvvon vuodđoláhka gárvánii skábmamánu 4.b. ja Karl 13. välljejuvvui norgalaš gonagassan.

Norgii juolluduvvui hui iešheanalaš sajádat ovttastusas. Norgalaš ráđdehus galgai háldet riikka. Stáhtaráđi joavkkus galge guovttis daid gaskkas ee. Norgga stáhtaministtar, ássat Stockholmmas go fas eará ráđdehuslahtut galge báhcit Christianiai, ja sin jodiheadjin lei gonagas sadjásaš. Dárogiella, mii duohtabeales lei dánskkagiella, šattai Norgga hálddahušgiellan. Norgalaš

stáhtaboargárat ožžo oktovuoigatvuoda ámmáhiidda Norggas, ja Stuorradikki hálddus bisui fápmodus dovddastit stáhtaboargárvuoda. Norga maiddái oaččui iežas ruhtavuogádaga ja vástidii dušše iežas vealggi ovddas. Olgoriikkapolitiikka lei gonagasa hálddus. Gonagasa hálddus lei maid fápmu álggahit ja bissehit soadi, muhto fertii lihtodit Norgga ráđdehusain ja viežžat das dohkkeheami jos norgalaš soahteveahka galggai bealuštit Ruota. Ráfi áiggiid galge goappáge stáhtas leat sierra soahtefápmu. Jagi 1814 mielde lei Norga fidnen johtui iežas stáhtahálddahusa, stuorradikki, vuodđolága, gávpeleavgga, báhkku ja ruhtavuogádaga.

Soahti 1814, sárguma dagai Andreas Bloch.

Stuorraláddiid sáttagotti lahtut bohte Stuorra Británnias, Ruoššas, Preussenis ja Habsburgmonarkijas.

“Norgalaš Álbmoteallima govat”. Seaidnegovva, málejeaddji Adolph Tidemand 1854.

Máŋgga lágan teorijjat 1814 birra

Norgalaš historjáčállit leat maŋŋá jagi 1814 digáštallan mat ledje sudjan nuppástusboltasemiide norgalaš historjjás. Lei go revolušuvdna 1814: olgguldas olgoriikkapolitihkalaš diliid boađusin, dahje lei go lunddolaš joatkkan guhkitáiggi, siskkáldas ovdáneapmái Norggas, dakkár ovdáneapmi mii livččii dagahan Norgga buorebut láddan iešheanalašvuhtii? Guokte oaivámuš oainnu leat čužžon vuostálagaid.

Vuosttas oaidnu čuoččuha ahte ledje olgguldas dáhpáhusat mat čuožžilahte stuimmiid jagis 1814. Kiela ráfisoahpamuš, mii bákkoheaddi Fredrik 6. addit Norgga Ruota vuollásažžan, dagahii viehka eahpečielggas dilálašvuoda. Kristian Fredrik rábádii politihkalaš vuogasvuoda mii idistii fállun, ja vuolggahii johtui norgalaš stuimmiid dainna ulbmiliin ahte ieš šattašii iešheanalaš Norgga gonagassan. Historihkkár Jens Arup Seip lea ná hábmen sániidis: “Napoleon áiggi moivves stuorrapolitihkka gahčai fáhkkestaga Norgga ala mii ii lean maktige ráhkkanan dákkár dillái. Norgalaččaide ii lean earágo guorrasit višuneará jodiheaddji, Kristian Fredrika spealuide.” Historihkkárat geat ná čilgejit jagi 1814 dáhpáhusaid, deattuhit politihkalaš historjjá ja Kristian

Fredrika saji politihkalaš aktevran. Norgalaččat ieža ledje passiiva mielvázzit dáhpáhusaide, celket historjádutkkit. Easkka jagiid maŋŋá 1814 šaddagodii norgalaš našunalitehta dovdu. Oažžu dadjat ahte Norgga álbmot oaččui luđolašvuoda skeaŋkan.

Nubbi oaivil dás fas doalaha ahte dáhpáhusat jagi 1814 ledje boađusin guhkitáiggi siskkáldas ovdáneapmái Norggas mat ledje šaddadan riikka buorebut láddan vuostáiváldit iešheanalašvuoda. Norgalaččat eai goassige lean vajálduhtán ahte Norga gaskaagis lea lemaš iešheanalaš riikan. Daid áiggiid go Norga lei ovtastusas Dánmárkkuin, de dovde norgalaččat iežas olggušuvvon ja ávkinadnon, muhto sii ledje seailuhan iežaset našunála erenoamášvuoda. Maŋimuš ovtastusjagiid čálggaid sin pátriotisma ja váibmoládisvuoha norgalašvuoda hárrái. Go vejolašvuoha čuožžilii jagis 1814, de norgalaččat ieža dohppejedje lávžái, álggahedje stuimmiid ja rábádedje válddi. Kristian Fredrik lei eambo álbmoga reaidun dain diliin. Jagi 1814 luđolašvuoha lei, nuppiin sániiguin, juoga man ovddas norgalaččat ieža ledje rahčan.

Ođdasabbo áiggiid historihkkárat oaivvildit ahte dát guokte oainnu eai dárbblašlaččat mana doarrás, muhto gullet goappat lágan fágaárbevieruide. Ipmárdus mii čuoččuha ahte gopmáneamit ledje olgoriikkapolitihkalaš dáhpáhusaid boađusin, de čuožžila historjáoainnus mii deattuha politihkalaš dáhpáhusaid ja ovtatolbmuid dahkamušaid. Historihkkárat geat oidnet siskkáldas fearániid norgalaš ovdánemiid boađusin, gehččet eambo guhkitáigásaš ekonomalaš ja sosiála proseassaide ja danne oidnet eambo álbmoga go ovtatolbmuid historjjá jođihanfápmun. Otne historihkkárat oaivvildit ahte guktot oaivilat veahkehit min čilget jagi 1814 dáhpáhusaid. Guhkesáiggi, siskkáldas ovdáneapmi orru leamen duogábealáš sivvan, go fas olggobealát, olgoriikkapolitihkalaš dáhpáhusat ledje vuolggahanfámuid návccat mat buolláhahte stuimmiid.

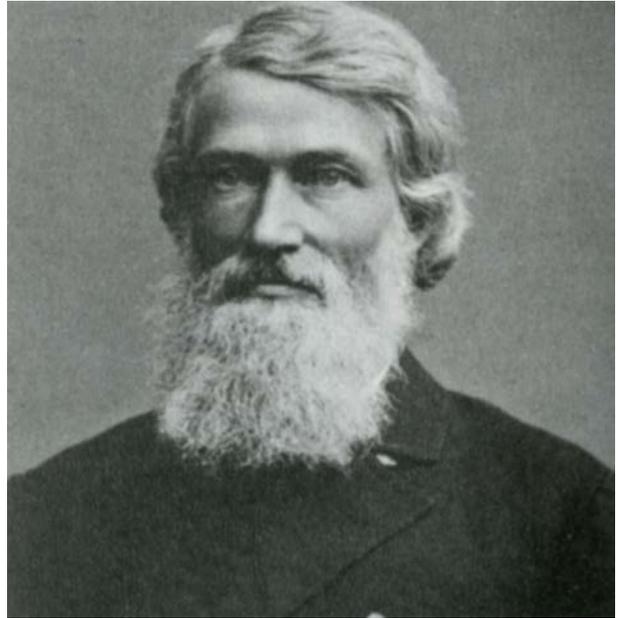
Geardduhangažaldagat

1. Manne Kristian Fredrik välljii dohkkehit ovtastusa Norgga ja Ruota gaskii?
2. Manne buollái soahti Norgga ja Ruota gaskkas geasset jagi 1814?
3. Maid politihkalaš osiid ovddas oaččui norgalaš ráđdehus vástidit, ja mat beliid ledje Karl Johan hálddus?
4. Manne fertii Vuodđoláhka ođasmahttot?
5. Makkár sajadaga oaččui Norga ovtastusas Ruotain?
6. Mat guokte váldooaivila leat čuožžon vuostálaga jagi 1814 dáhpáhusaid hárrái?
7. Mo otná historihkkárat ipmirdit dán guokte oainnu?

Čiekŋudeapmi

1. Geahččal mitalit gokko lei Norgga dilli Dánmárkku ovtastusas eara lágango Norgga dilli Ruota ovtastusas?
2. Geahččal čilget manne historihkkárat čilgejit jagi 1814 dáhpáhusaid sujaid moatteláhkai?

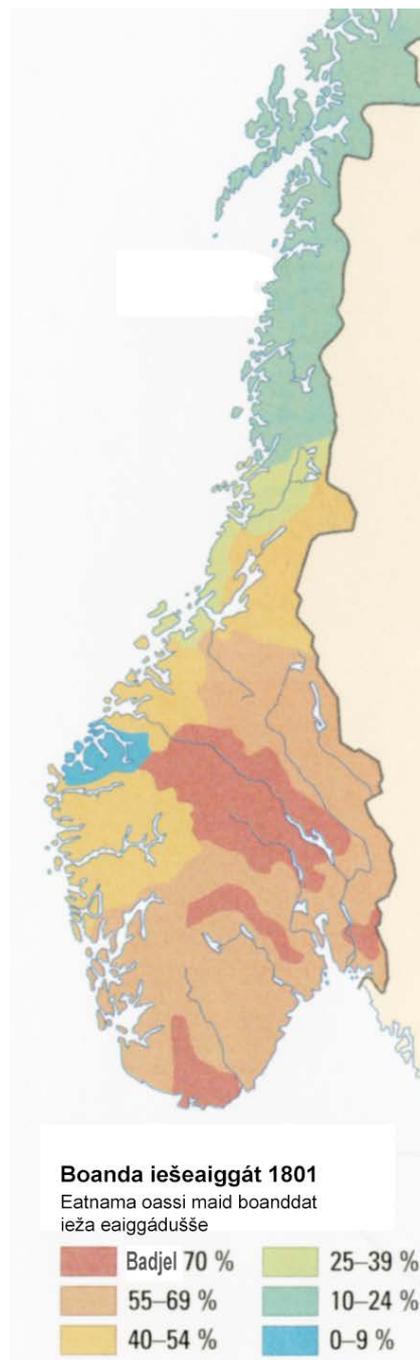
Historihkkár Ernst Sars (1835-1917) lei universitehta historjáčáli ja professor 1874 rájes. Čálii dehálamos daguidis 1800-logu nuppi bealleoasi áiggi. Gitta sullii 1860 rádjai doarjju skáandinavismma, jurddaduogáš mii háliidii lagat ovtasbarggu Dánmárkku, Ruota ja Norgga gaskkas. Jagiid 1860 šaddagodii čielgasabbot norgalaš-našunala bealálažžan. Sars lei njunuš ideologa šaddi nugohčoduvvon gurutbeali lihkadussii, mii lei láidesteadjijn hábmemin ja mealgatmuddui oamastii norgalaš-našunalismma mii garrasit vuostálasttii ovtastusa Ruotain. Čálii 4-oasat Norggahistorjjá, ja doppe čuoččuhii ahte gávdno linnjá norgalaš boandaid luđolašvuoda dilis gaska áiggi rájes gurutbeali demokrátalaš politihkkii 1870-logus.

Ealáhusdilit ovdal 1870

Eanadoallu

Álbmotlaskan ja lassánan buvttamunni Nugo Eurohpás muđui, de lei maiddái Norga eanadoalloservodat birrasiid 1800 logus. Badjel 80 % norgalaččain ásse eanadoallobirrašin gos birgejedje eanadoaluin, vuovdebargguin ja guollebivdduin. Jagi 1800-logu vuosttas jahkeoasis laskkai olmmošlohku sakka. Álbmotlohku duppalastui jagiid 1801 ja 1875 gaskkas. Eurohpás lei dušše Irlánda mii sáhtii čájehit sullasaš lassáneapmái. Dehálamos fáktorin čilget dán stuorra álbmotlaskama, lei ahte jámolašvuohta, ovddimustá mánáid gaskkas njejai sakka. Mánáid jámolašvuođa njiedjan lei vuolgán das ahte biebmodilli lei buorránan. Eiseválddit ásahedje gordnerájuid vai biebmomearri sáhtii čađagaskka bisuhuvvot dárbbášlaš dásis. Lassin suohkadii bohte silddit, buđehat ja áiggi mielde biergu ja mielki mat dagahedje biepmu eambo álbmát go ovdal. Dearvvašvuhtii šattai addot sakka eanet beroštupmi. Mánáid boahkuhišgohte boahkkodávdda vuostá 1810-logus. Maŋŋá koleradávdda jagi 1835 rájes jagi 1853 rádjái ásahuvvojedje dearvvasvuođa komišuvnnat miehtá riikka. Ássandilit maiddái buorránedje. Ásodagaide bohtigohte oapmanat ja uvnnat árraniid ja reahpeniid sadjái, ja nu ožžo viesut jeavddalaš lieggasa ja buhtásat áimmu.

Láigodálolašvuogádat

Stuorra álbmotlaskan dagahii ahte eambbogat dárbbášedje barggu ja dorvvastišgohte eanadollui. Trøndelágas ja Østlándas gos ledje ollu šaddoeatnamat, de válbmejuvvojedje odđa areálat gilvinbealdduid várás. Vestlándas gárte doaibmi eanadoalloopmodagat juhkkovuvvot unnit oasážiidda. Ii dattege gávdon doarvái bođuid barganeana nu ahte buohkat livčče šaddan iešeaiggádin. 1600-logu rájes lea leamaš eanadoalus gávdomis vuolitluohká opmohis eanabargit. Sin gohčodedje *láigodálolažžan*, ja sii besse

oktan bearrašiinnisguin ássat unna viessosajiin maid stuorát eanahearrá eaiggádušai. Láigodálolačča ássanbáikái gulai unna belddoš gos láigoássi beasai gilvit šattuid iežas atnui. Sus vedje maiddái leat moadde šibiha. Láigodálolaš fertii doaimmahit geatnegahtton barggu eanaeaiggáda bealdduid alde mainna mávssii láiggu ássanbáikkis ovddas. Dakkár guovlluin gos vuovdebargu ja guolástus ledje dehálaš lassiealáhussan maiddái láigodálolaččaide, de besse dat dávjá eret geatnegahtton barggus jos nagodedje máksit divada ássanbáikki ovddas. Láigodálolašvuogádat lei dábálaš ovddimustá Trøndelágas ja Østlánddas. 1800-logu álggus lassánii láigodálolašvuogádat sakka. Alimus lohku bođii jagi 1855:s go dalle ledje 67 000 láigodálolačča Norggas. Dan maŋná njiedjagođii lohku ja 1900-logu mielde jávkka láigodálolašluohkká ollásit. Maŋggas fidnejedje barggu industriijas mii fargga ja sakka ovdánii gávpogiin, dahje ollugat maid fárrejedje Amerihkkái.

Jagi 1860:s lei eanabargiidlohku alimusas. Dalle vižže lahka 1,1 miljovna norgalačča ealáhusa eanadoalus ja vuovdebargguin. Dát lei sullii 400 000 eanetgo jagi 1800:s. Dattege lei buvttá nagodan deavdit šaddi álbmotlaskkama dárbbuid bures. Lassánan bargofápmu ja ođđaáigásaš reaiddut ledje dahkan eanadoalu ollu beaktilabbon. Jagi 1850 attii eanadoallu sullii 50 %

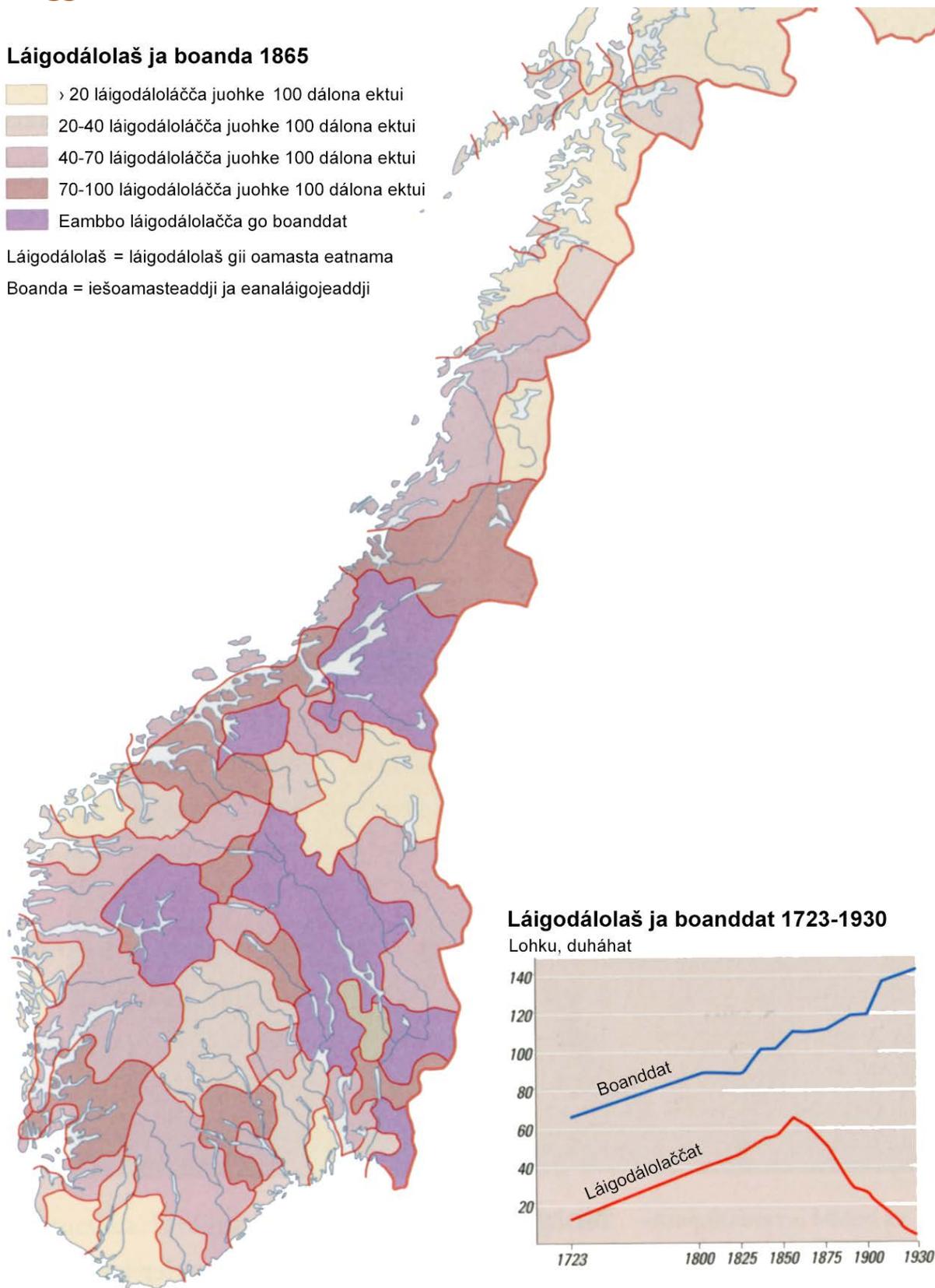
Norgga našunala sisaboadus.

Láigodálolaš ja boanda 1865

- › 20 láigodáloláčča juohke 100 dálona ektui
- 20-40 láigodáloláčča juohke 100 dálona ektui
- 40-70 láigodáloláčča juohke 100 dálona ektui
- 70-100 láigodáloláčča juohke 100 dálona ektui
- Eambo láigodáloláčča go boanddat

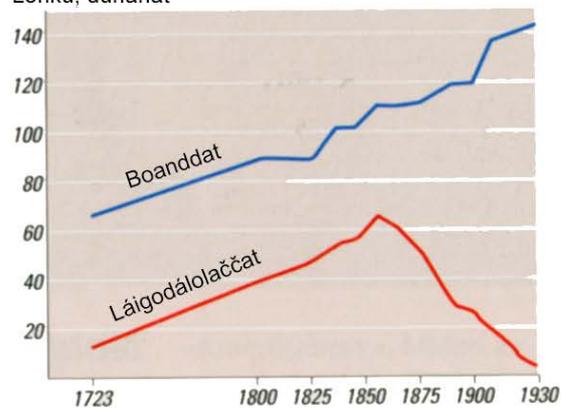
Láigodálolaš = láigodálolaš gii oamasta eatnama

Boanda = iešoamasteaddji ja eanaláigojeaddji

Láigodálolaš ja boanddat 1723-1930

Lohku, duháhat

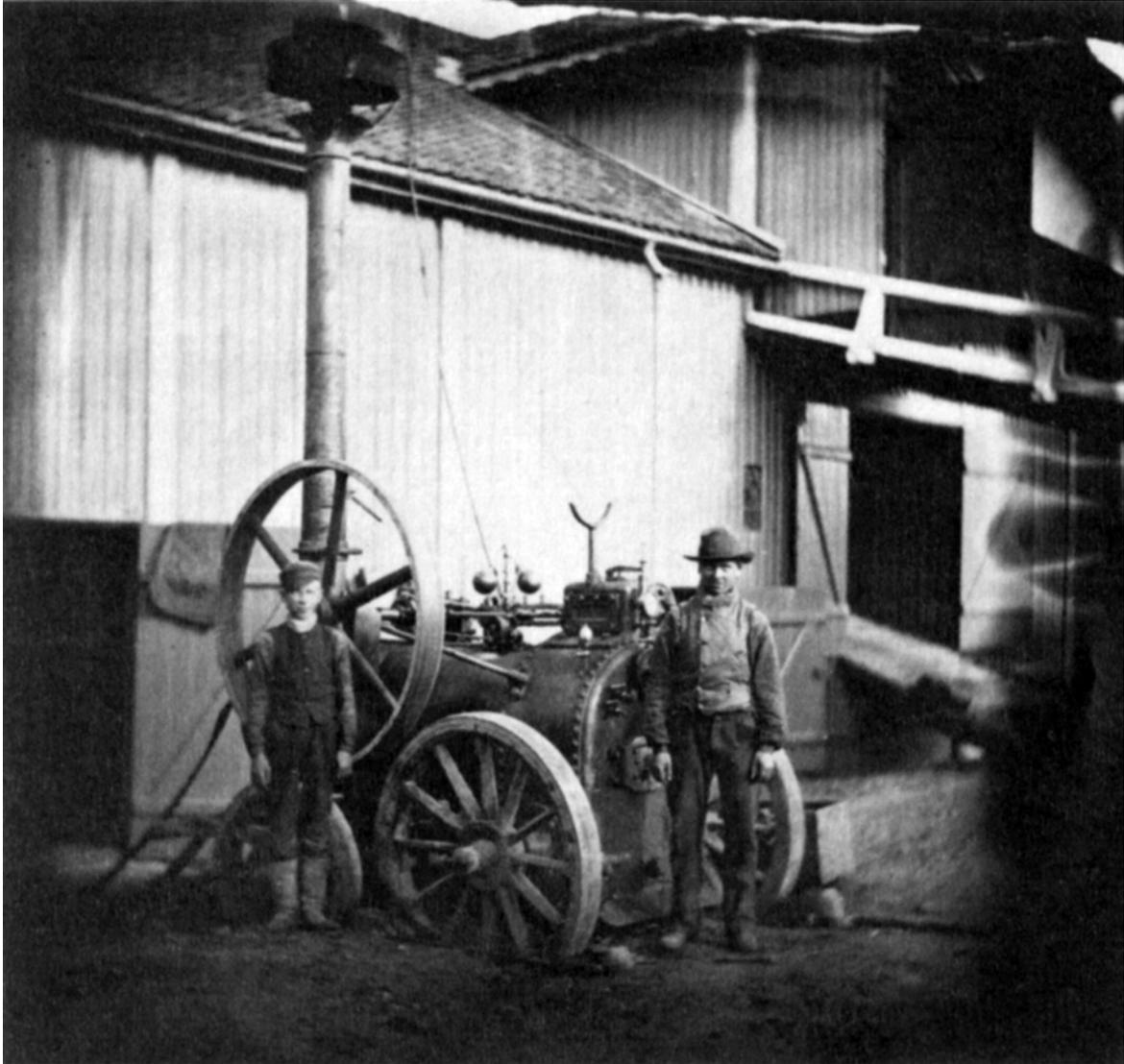

iešbirgejumis gávpeeanadollui

Ođasmahttimat eanadoalus ledje álgán jo ovdal 1850:s, muhto coakcugodii garrasit 1800-logu gaskkamuttos. Bargoneavvut šadde beaktilabbon. Goaivu lei dál ruovddis ráhkaduvvon, gornecuvkenmašiidna, ruovdeplogat ja hárvvat šadde dábálažžan. Jagiid 1860 ihtigohte láddjenmašiinat. Ovdáneapmi dáhpáhuvvagođii vuos Trøndelágas ja viiddis Østlánddagiliin gos lei healpu geavahišgoahtit dáid ođđa mašinnaid. Vestlándda eanadoalut gos bealddut ledje unnit ja geađgái, ledje ovddešáiggiid giehtaneavvut nugo goaivu, guohkka ja háráat vuohkasamosat. Stáhta veahkehii ođasmahttima maiddái go vuodđudii doarjjabáŋkku *Kongeriget Norges Hypotekbank 1851*. Báŋku juolludii loana guhkit áigái vuollegis rentui ja attii vejolašvuoda bidjat ruđa ođđa biergasiid oastimii almmá divrras loanaid váldima haga. Maiddái ruhtaduvvui oahppu sakka buorebut go ovdal. Eanadoalloskuvllat ceggejuvvojedje miehtá riikka, ja 1859:s rahppui eanadoalloallaskuvla Akershusa Ás-gillái.

Maŋŋá 1860 earáhuvai eanadoalu hámádat iešbirgejumi vuogádagas gos galggai deavdit báikegottiid dárbbuid, šattai dakkárin mii buktigodii borramušaid vuovdingálvun gávvpogiidda mat sturro jođánit. Dade mielde ovdánii bargujuohku gávvpogiid ja doaresbealguovlluid gaskkas. Gávvpogiin ráhkadedje biktasiid, gárvvistuvvon gálvvuid ja eanabargoreaidduid ja eanadoalus fas bohte borramušat ja eará varasgálvvut. Go boaittobealguovllut eai šat dárbbášan leat iešceavzi buot dárbbuid hárrái, de buvttadeapmi šaddagodii eambo spesialiserejuvvon nu ahte gálvvut ráhkaduvvojedje dan mielde mii lei eanemusat gánnáhahti. Dan botta go Trøndelaga ja Østlándda boanddat šaddadedje gortni, de bidje Hardangera boanddat návccadis ruonas- ja eanašáttuide ja murjjiide.

Álbmogiidgaskasaš luđolašgávppi ovdáneapmi buvttii maiddái váikkuhusaid Norgga eanadollui. Hálbbes amerihkálaš ja ruošša gordni mielddisbuvttii dan ahte boanddat, nugo ollu earáge eurohpálaš eanadoalut jorre šibitdollui ja mielkebuvttadeapmái. Áiggi mielde álge mielkeboanddat bargat ovttas, ja nu čuožžiledje mejeriovtastusat ja mielkegávppit. 1880:s vuodđuduvvui *Norgga Mejerisearvi*.

*Gordnemašiidna ja lokomobiila Dal nammasaš doalus Ullensakeris.
Govvejeaddji lei oamasteaddji ieš, gámmárhearrá Fred. Emil Faye (1844-1903)*

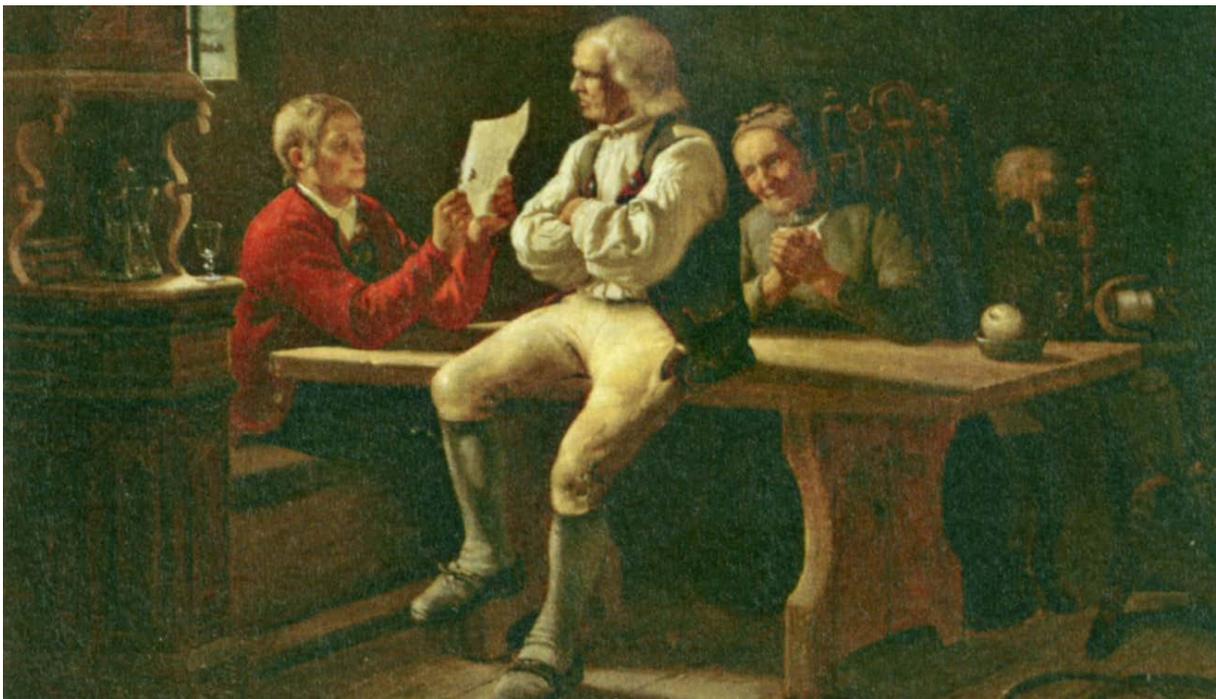
Norga čátnašuvvá oktii

Árrat 1800-logus eai lean galle geainnu Norggas. Olbmot mátkkoštedje vácci dahje heastajorriiguin, ja dát ledje viehka njoazes ja áddjás johtinvuogit. Poasta Christiania ja Troandima gaskka ádjánii 4-5 beaivvi. Bargojuohkin šaddi gávpogiid ja boaittoealguovlluid gaskkas buvttii dárbbu fievrridit gálvvuid dorvvolabbot ja jođánabbot. Jagiid 1830 ja 1870 gaskkas viidduvvui geaidnofierpmádat viehka olu. Siseatnamii bohte fatnasat mat sáhtašedje olbmuid ja fievrridedje gálvvuid Mjøsa mielde. 1854:s rahppui Norgga vuosttas ruovdemáđija Christiania ja Eidsvolla gaskii, ja 1860-logu mielde rahppojedje mánnga ruovdemáđijagaskka Østlándda guovlluin. Jagi 1880:s čadnui Kristiánia oktii Troanddimiin ruovdemáđija bokte. Rittuid mielde fievrriduvvui gálvu

lievlatnasiiguin. Vuosttas guokte lievlaskiippa bohte johtui jagi 1827:s ja fanaslohku stuorui johtilit. Fatnasat dolvo ja vižže poastta, gálvvuid ja mátkkošteaddjiid miehta Norgga rittu Christiania rájes gitta Čáhcesullui. Maiddái fievrrideapmi šattai dehálažžan lulas Københápmanii. Jagi 1850 rájes álge telgráfahuksemat, jagi 1870 rádjai lei telefierpmádat leavvan bures miehtá Norgga. Jagi 1876:s atnigohte telefovna vuosttas gearddi. Ålesund gávpot álggahii ja dan maŋŋá čuovvoledje Christiania ja Drammen jagi 1880.

Olggosfárren Amerihkkái

Fárremat Ámerihkkái lei bajimus ovttaskassivvan mii váikkuhii 1800-logu álbmotlohkui. Oktiibuot fárrejedje sullii 750 000 olbmo jagiid 1825 ja 1915 gaskkas. Vuosttas olggosfárreaddjit ledje 52 kvekerolbmo geat vulge Stávangeris “Restoration” nammasaš fatnasa mielde jagi 1825:s. Sii ledje oskovaš báhtareaddjit mannamin Amerihkkái gos besse ráfis bálvalit iežaset oskku. Dán jahkečuodi nuppi bealleoasis čuovvoledje golbma stuorra fárrenbáru, jagiid 1866-73, 1880-93 ja 1900-1910. Olggosfárren dáhpáhuvai eanemusat fuones ekonomálaš diliid siste, ja fárreaddjit ledje dábálamosit nuorra mánnábearrašat. Ii ba hárvege lei nu ahte manai muhtin rávis viellja dahje áhcci meara rastá barggu ohcat ja seastit ruđa vai bearáš maid suittášii boahtit dohko. Áiggi mielde fárregohte maiddái nuorra ovttaskasat Amerihkkái. Olggosfárreaddjit čálle reivviid ruoktot sohkalaččaide ja verddiide ja oalgguhedje dávjá earáid čuovvolit. Eatnašat norgalaš emigránttain ásaiduvve Gaska-Oarjji guovlluide, gos dávjjimustá bargagohte eatnamiin.

“Amerihkkáreive”. Njuohtan, dahkki Adolph Tidemand 1847.

Hjula veveri Njuohtan, dahkki Wilhelm Peters 1886.

Ođđa vejolašvuodát

1800-logu gaskkamuttos šaddagodii gáržžes dilli báikegottiin. Moanat eanadoalu ledje jo šaddan unnin ja danne buvtta maiddái lei geahppánan sakka go eana lei gártan juogaduvvot gearddi ja gearddi, ja olmmošlogu deaddu lei lokten eanahatti garrasit bajás. Eanadoallu šattai eambo ja eambo gávpedoaibman, šibitdikšun lassánii gordnebealdduid bargama ektui, ja ođđa beaktilabbo mašinnat unnidedje dárbbu rumašbargiide. Sidjiide geat bákkohuvve ohcagoahtit sisabođu eara sajis go eanadoalus, de čuožžánišgohte dađistaga ođđa vejolašvuodát. Nugo leat oaidnán, de lei fárren Ámerihkkái dákkár vejolašvuolta. Nubbin fállun lei fárret Norgga davveguovlluide. Davvi-Norggas ledje liiggás eatnamat, ja eiseválddit ávžžuhedje olbmuid ohcat ássanbáikkiid davimus fylkkain. Davveguovllut eai dušše geasuhan dážaid lullin. Maiddái bohte Davvi-Ruotas ja Davvi-Suomas viehka valljit suopmelaččat ja nugohčoduvvon kvenat. Aiddo seamma sivaid geažil go mii deaividii norgalaččaide, de vulge dát olbmot nealggi headis ja badjelmearálaš olmmošlogu gáržilvuodas báhtui. Sii ohce ja gávdne ođđa eallinvugiid Romssa guovlluin ja Finnmárkkus. Gávpogiid laskan attii goalmát vejolašvuoda. Industrialáš ovdáneamit gáibidedje bargofámu, nugo maiddái lassáneaddji gávpe- ja duodjedoaimmat. Gávdnui maid šaddi bargomárkan mearrajohtolagain

ja geainnuid, ruovdemáđijaid, poastta ja telegráfa ráhkademiin. Ollu dáin ođđa ealáhusain hástaledje buoret bálkkáiguin ja dorvvolabbo birgeneavttuiguin go eanabargu. Rievdan iešbirgejumi eanadoalus gávpeeanadollui dagahii viiddis ja vuđolaš nuppástusaid eanadoalu servodagaide. Leat dát rievdamat ja daid váikkuhusat poehta Inge Krokan lea gohčodan “stuorra hápmemolsašupmin” eanadoalus.

Sisafárren

Ledje ollu ruottilaččat geat fárrejedje Norgii 1800-logu mielde. Sii barge eanadoalus, huksejedje geainnuid ja ruovdemáđijaid ja doibme gávppálažžan ja duojárin.

Ruovttueana	Lohku 1865	Lohku 1875
Ruotta	15 784	29 340
Dánmárku	1 791	2 169
Suopma	1 684	2 709
Duiska	1 257	1 471
Stuorra Británnia + Davvi-Irlánda	348	518

Gáldu: Historjjálaš statistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmat

Geardduhangažaldagat

1. Mii lei 1800-logu álbmotlaskama ovddimus sudjan?
2. Mo nuppástuvai borramušdilli?
3. Mii lea láigodálolaš?
4. Man sivas jáhkát njiedjagođii láigoboanddaid lohku maŋŋá 1860-logu?
5. Man láhkai ođasmahttui eanadoallu?
6. Mat eavttut ledje deahálamosat gávpeeanadoalu ovdáneapmái?
7. Makkár vejolašvuodát gávdnojedje sidjiide geat eai ožžon bárggu eanadoalus maŋŋá jagi 1860?
8. Man dihtii šattai dárbu hukset geainnuid ja ruovdemáđijaid?
9. Manne fárrejedje nu ollugat Amerihkkái, jáhkát don?

Muorraávdnasat, skiipajohtolat, guolásteapmi

Lahtten. Njuohtan: Fritjof Smith-Hald, 1874.

Molssodeaddji konjunktuvrrat muorraávnasealáhusas

Gitta 1500-vuoddologuin leat leamaš muorraávnaseksporta dehálaš ealáhusuorGIN. Loahpagehačen 1790-jagiid lassánii dát eksporta nannosit. Go Norgga-Dánmárkku ealáhuspolitihkka ložžejuvvui maŋná 1784, de dagahii dat ahte beahcečuohppan, ávdnasiid sahán ja muorraávnaseksportta gáržžideamit heaittihuvvojedje. Boađusin lei ahte eksportta lassáneapmi juvssai odđa olahusaid. Áigodat gaskkamuttus 1790-jagiid ja dassáži go Dánmárku-Norgga gessojuvuvui mielde napoleonsodiide 1807:s, lea dovddahuvvon norgga eksportta *golleáigin*. Telemárkkus goarkŋui eksporta gaskkamuttus 1790-jagiid rájes soađi rádjái 50 proseanttain. Seammás gorgŋo maiddá hattit duppal geardá. Dát buorit konjunktuvrrat ledje vuodđun dasa ahte opmodagat sturro gávpealbmáin Sørlanddas ja Østlanddas geain lei monopola muorraávnaseksporttas sin guovllus. Sullii 60 proseantta muorraávdnasiin manai Storra Británniai, ja muđui juohkásii eksporta proseanttaid mielde ná: 20% Hollándii, 15% Dánmárkui ja loahppa 5% Duiskii ja Frankriikii. Soahti Storra Británniain 1807:s vahágahtii muorraávnaseksportta hui garrasit. Norgga beahceeksporta bissehuvvui brihttalaš márkaniidda ja ollu muorraávnas gávpealbmá reastaluvve. Maŋná ráfišiehtadeami 1814:s lei dilli ain váttis. Brihttalaš márkan fas rahppojuvuvui, muhto brihttalaččat válljejedje kanadalaš

muorraávnaseksportta ja bidje alla tuollovearu norgga hirssaide. Easka 1830-jagiin buorránedje fas áiggit. Okta sivain lei ahte Frankriika dađe mielde šattai stuorát ja dehálet márkanin norgga eksportii. Nubbi sivva lei ahte Stuurra Británia 1840-jagiin ložžii nannosit gávppašeami ja boadus lei ahte measta buot tuollovearuid válde eret. Ja dat dagahii norgga eksportta Stuurra Británia fas gánnáhahttin. 1840 jagiin gitta álggogeahcái 1870-jagiid measta duppalastojuvvui norgga muorraávnaseksporta, ja dan maŋŋá de dasa bissánii.

Skiipajohtolat

Buorit áiggit ja heahtedilli

Skiipajohtolaga konjunktuvrrat ledje lahka čadnojuvvon riikkaidgaskaš gávppašeapmái. Muorraávnas- ja guolleeksportta stuurra lassáneapmi 1700-jagiid loahpas, buvttii buriid áiggiid skiipajohtolahkii. Eanaš muorraávnaseksporta lei Østlándda ja Sørlandda guovlluin, ja guolleeksporta fas Bergenis ja Troanddimis. Norgga gávpeskiipalohku 1806:s lei 1434 skiippa, ja Norga lei šaddan stuuraváldin ábi alde. Dan stuorámus mearrajohtolaga gávpojis Arendalas duppalastojuvvui gávpeskiipalohku jagi 1780 rájes jagi 1807 rádjái. Dassážiigo napoleonsoadit álge 1792:s, de johte norgga gálvoskiipat vuosttažettiin Norggas. Dánmárkku-Norgga stáhta bealátkeahtesvuohka Eurohpás mii šattai eanet ja eanet báidnojuvvot riikkaidgaskaš riidduin, dagahii ahte skiipaeiiggádat dađisdaga eanet luite skiippaideaset suvdiit gálvvuid iešguđet riikkaid gaskaš amas mearraguovlluin. Guolleskiipat mat eksporterejedje guliid Bergenis gaskamearrariikkaide, dávjá válde gálvofievrrideami Gaskamearas ovdal go máhcce fas Norgii viežžat eanet guliid. Muhtin stuorát skiipaeiiggáda luite maiddáskiippaideaset johtit badjel ábi gaskal Eurohpá ja Amerihkká.

Go soahti buollái 1807:s, de lei dat stuurra vahágin norgga skiipajohtolahkii. Okta bealli lei ahte muorraávnas- ja guolleeksporta vahágahttojuvvui, nubbi ahte norgga skiipat brihttalaš mearraguovlluin duoguštuvvojedje. Skiipat maid bissánadde olgoriikka hápmaniidda dainna baluin ahte gitta váldot brihttalaš soahtefatnasiidda. 1807:s massii Norga 553 skiippa, badjel goalmmát oasi gávpeskiippain. Go Stuurra Británia 1810:s luittii liseansa skiipajohtolaga, de lassánii skiipajohtolat nannosit. Go soahti nogai, de lei norgga skiipalohku fas bohtán dan dássái mii lei dalle go soahti álggii.

Muorraávnasgávppi roassu maŋŋá soadi vahágahttii maiddáskiipajohtolaga, muhto seammás maiddáskiippaideaset lassánedje smávvatnasat mat fievrridedje guliid ja guollebuktagiid. Muorraávnasimporta nuortamearrariikkain buvttii ođđa vejolašvuodaid skiipajohtolahkii. Go brihttalaččat heahtihedje navigašuvdnadokumeantta 1850:s, de lei vejolaš skiipaeiiggádiin álgit skiipajohtolaga olgoriikka hápmaniid gaskaš. Ođđa

márkanat gáiddus guovlluin, nugo Amerihkká, dagai ahte skiipat johtigohte stuorra ábiid rastá. Áigodat gaskal 1850 ja 1880 rehkenasto leat norgga skiipajohtolaga golleáigin. 1875:s lei Norga goalmát stuorámus mearrajohtolaga našuvdna máilmmis maŋábealde Stuorra Británna ja Amerihkká. Dalle ledje mearrajohtolagas barggus badjel 60 000 olbmo. Okta sivain dan stuorra lassáneapmái lei go lei álki fidnet nuorra, njuovžilis ja hálbbes bargoveaga. Mearrajohtolaga ahtanuššan buvttii buriid váikkuhusaid báikkálaš servodagaide riddoguovlluin. Ođđa skiippaid huksemii dárbbášedje hirssaid skiipahuksenindustriijii. 1870 jagiid álggus ledje badjel 200 skiipahuksehaga ja badjel 2000 bargi miehtá Norgga rittu.

Borjasis dámpii

Maŋŋá jagi 1880 šattai fas hehti skiipajohtolahkii. Máilmmi gávppašeapmái fas bođii heittot áigi.

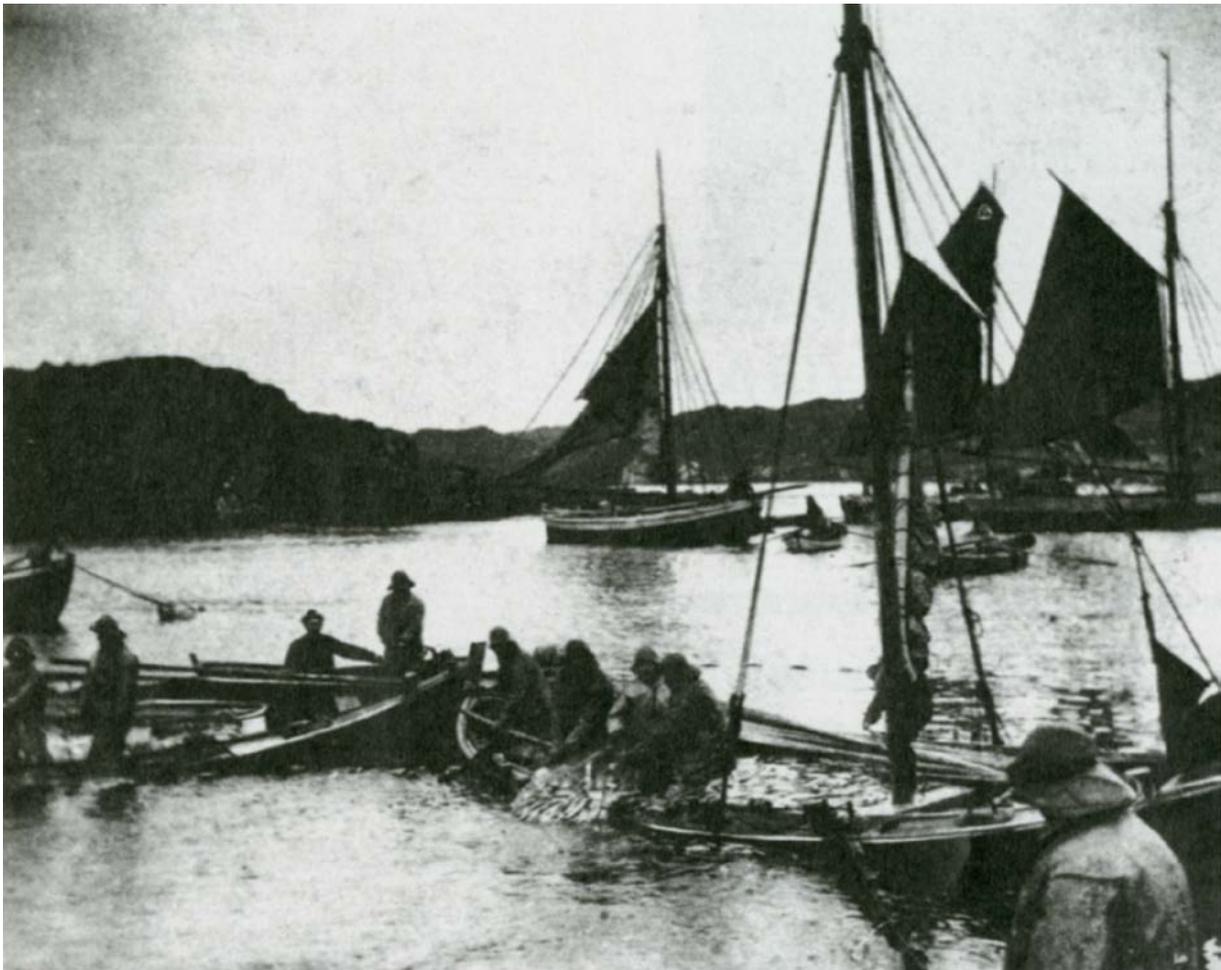

“Riddoskiippa bohtin” Frithjof Smith-Hald njuohtan. Ii beaiváduvvon.

Lassin vuottahalle borjjasskiippaid go ođđaáigásaš dámpat bohte riikkaidgaskasaš márkaniidda. Dámpat ledje jođánat, ledje stuorra gálvolanajat, eai ge dárbbášan nu ollu bargoveaga go borjjasskiipat. Lonuheapmi borjasis dámpii manai Norggas njoazibut go eará riikkain. Eaiggátvuohki lei okta sivva.

Borjasskiippaid eaiggádušše smávit skiipaeaggádat gos moattis ledje searvan oastit ovttá dahje moadde skiippa. Go heahti bođii, de ii lean sis ekonomii ja oastit dámppaid. Dan ovdii doalahedje sii daid boares skiippaid ja geahččaledje dustet heahtedili dainna lágiin ahte geahpededje goluideaset. Boađus lei ahte skiippaid bajásdoallu šattai váilevaš. Skiipat agáiduvve, ja lihkohisvuoda statistihkka goarkui dađistaga. Go dámppaid lonuhus bođii, de ii dáhpáhuvvan dat Sørlandda gávpogiin gos borjasskiipakultuvra lei nanus. Álgo dámpat bohte gávpogiidda nugo Bergenii, Christianiai, Tønsbergii ja Haugesundii.

Guolásteapmi

Sallitbivdu. Ii beaiváduvvon.

Muorraávdnasiid maŋábealde lei guolásteapmi Norgga dehálamos gávpegálvu. dehálamos guollešlájat ledje dorski ja sallit. Dorskeguolásteapmi doaimmai miehtá rittu. Møre-rittus lei buorre godđodorskebivdu, muhto dat stuorámuš dorskeguolásteapmi lei Lofuohtabivdu maŋešdálvvi ja šakšadorskebivdu Finnmárkkus. Stuorra gávpeguolásteapmit davvin lei stuorámuš sivvan dasa ahte olbmot fárrejedje davásguvlui 1800-logus. Sallit lei eanet stáđismeahtun. 1820:s bođii sallit Norgga mátta oarjji riddui. Das maŋá jodii dat davásguvlui rittu,

muhto 1870 rájes de jávkkaí álfárot. Go soahti buollái 1807:s, vahágahtii dat maddái guolleeksportta garrasit, muhto fas maŋŋilis 1800-logus buorránii dilli. Dorski sáltejedje ja goikadedje, ja sallida sáltejedje fárpaliidda. Guliid reiden ja fievrrideapmi muhtun dihto sajiide gos daid vuvde viidáseappot bukte eanet bargosajiid ja das čuožžiledje odđa gávpotservodagat riddoguovlluin. Gávpogat ja čeahkkebáikkít nugo Kristiansunda, Ålesunda, Stavanger, Haugesunda, Skudeneshavna, Kopervik, Hámárfeasta, Várggát ja Čáhcesuolu ahtanušše. Guolleeksporta juvssai alimus dási 1870:s. Dan maŋŋá maŋás manai gidđasallitbivdu ja maŋŋá jagi 1880 lei goikeguollemárkan dievvan. Sisriikka guollegeavahus goarkŋui miehtá 1800-logu.

Geardduhangažaldagat

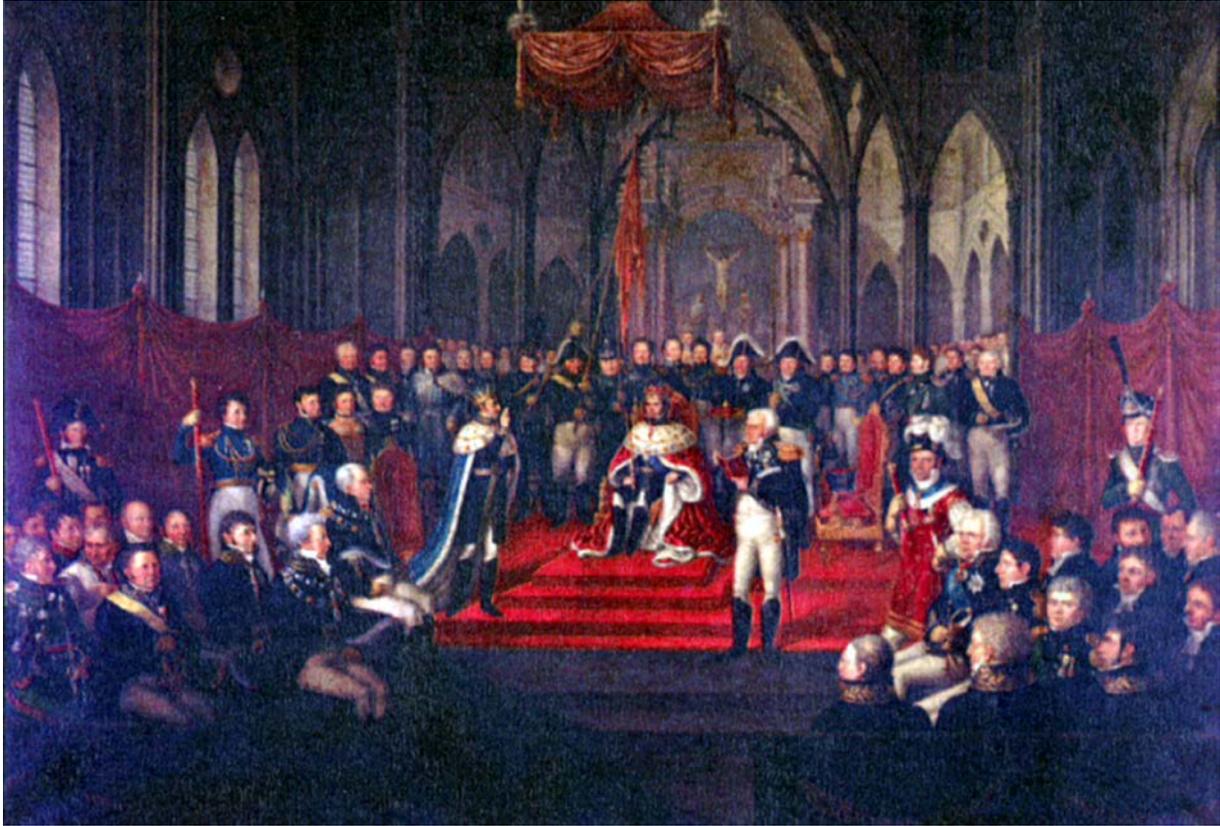
1. Mat ledje sivat daid stuorra muorraávnaseksportta rievdadusaide 1790-jagiin gitta 1850 rádjái?
2. Manne šattsi roassu muorraávnasgávppis maŋŋá 1800-logu?
3. Mo beasai muorraávnaseksporta roasus maŋŋá 1830-logu?
4. Mii lei sivvan skiipajohtola ovdáneapmái maŋŋá 1850-logu?
5. Makkár guolásteamit ledje dehálamosat Norggas 1800-logus?
6. Manin lei sallitbivdu nu stádismeahtun?
7. Mii dáhpáhuvai guliin maŋŋá go lei goddon?
8. Manne ledje guolásteamit dehálaččat boaittoealbáikkiide riddoguovlluin?

Demokratiija viiddiduvvo – politihkalaš ovdáneapmi 1814 – 84

Gonagasa ja Stuorradikki gaskavuolta

Karl Johana (1763 – 1844) guhkesáiggi ulbmil lei ahte Norga ja Ruotta galge šaddat oktan stáhtan. Oanehat áigái barggai son dan ala ahte nannet gonagasa seađu Norggas. Jagiid maŋná 1814 evttohii Karl Johan mángii ođasmahttit Vuodđolága. 1818:s ja 1821:s buvtii son mánga evttohusa mii bođii ráddjet prentenfriddjavuoda ja addit gonagassii ollislaš veto. Vuodđolágas lei gonagasas dušše maŋidanveto. Dat mearkkašii ahte son sáhtii biehttalit lága dohkkeheamis golmma geardde. Dan maŋná liikká biddjui lánka fápmui jos Stuorradiggi dan dohkkehii. Muhto Stuorradiggi biehttalii su evttohusaid.

Maŋná 1814 lei norgga ráddehus juohkasan ovttá stáhtarádddeossodahkii Stockholmmas gos čohkkái stáhtaministtar ja guokte stáhtaráđi, ja ovttá ráddehussii Christianias gos ledje fas guhtta stáhtaráđi maid sadjásaš stáhtahoavda jođihii. Christiania ráddehusa ovddasvástádus ledje sisriikka áššit. Gonagas, ruota stáhtaráđi ja norgga stáhtarádddeossodat Stockholmmas jođihedje oktasaš Ruota-Norgga áššiid, ja olgoriikka áššiid fas ministtarlaš stáhtaráđi gos čohkkái gonagas, ruota olgoriikkaministtar ja muhtun eará ruota stáhtaráđi. Olgoriikkapolitihkka lea leamaš árbevirolaccat gonagasa ráddenguovlu. Ovttastusšiehtadallamiid vuolde 1814:s lei Stuorradiggi geahččalan ráddjet gonagasa olgoriikka politihka válldi, muhto eai sii dainna lihkestuvvan. Norgga bealis lei váttisvuhtan ahte olgoriikkapolitihkka lei oktasaš dán guovtti riikkas, ja ahte olgoriikkaministtar lei ruottilaš. Mánnga áššis čájehuvvui ahte Norga ii lean ovttá oaivilis Ruotain. Okta dákkár dilli badjáníi 1819:s dalle go Dánmárku gáibidii Norgga badjelasas válldi oasi Dánka-Norgga stáhtavealggis. Gáibádus lei Kiel-soahpamuša mielde, muhto Stuorradiggi biehttalii máksimis ja geavahedje ággan ahte Norga ii goassige lean dohkkehan Kiel-soahpamuša . Ii ge stáhtas lean ruhta ge máksit. Ruota olgoriikka bálvalus meannudii ášši, ja Norga fertii loahpas vuollánit máksit. Dát ášši ja eará áššit gos Stuorradiggi vásihii ahte Norgga beroštumit eai vuoruhuvvon, dagahii ahte Stuorradiggi gáibidii ahte Norga galgá oažžut váikkuhusa olgoriikka politihkkii. Gáibádus čuovvuluvvui muhtin muddui.

Karl Johan kruvneduvvo Troanddin váldogirkus čakčamánu 7.b. 1818:s. Gova njuohtan Jacob Munch 1822.

Ođđa oaivegávpot

Jagi 1814:s šattai Christiania riikka oaivegávpogin. Gávpoga árvodássi oaivegávpogin dagahii stuorra rievdadusaid dan ovddeš smávva provinsagávpogii. Stuorradiggi, ráddehus, stáhtahálddahus ja duopmostuolut sajuštuvvojedje gávpogii. 1814:s 1875' rádjái lassánii olmmošlohku 13000 olbmos 77000 olbmui, birasgilit lohkkon mielde. 1814:s lei Norga geafes riika. Dán nuorra stáhtas váillui sihke ruhta ja fágaolbmot hukset visttiid daid ođđa stáhtalaš institušuvnaide. Sii fertejedje láigohit gárvves visttiid gávpoga birra dassáži go ožžo huksejuvvot iežaset visttiid. Stuorradiggi gal fárrii Katedralskuvlla visttiide, ja Ruota-Norgga gonagas orui čappa gárdimis maid gohčodedje Paleet go finai Norggas. 1840 rájes oažžugođii gávpot hámi. 1848:s lei šloahhta gárvvis. Universitehta huksejuvvui gaskal jagiid 1841 ja 1852, ja Stuorradiggevisti vihahuvvui 1866:s.

Poastakoarta Christianias. Ii leat beaiváduvvon

Jagi 1835 rájes oáčui stáhtaráđđi beasatlašvuoda dan ruota ministtarlaš ráđđái dalle go meannudedje olgoriikka áššiid mat Norgii ledje guoskevačča. Ja jagi 1842 rájes sirdojuvvui gávpešiehtadusaid dohkkeheapmi ja konsulaid nammadeapmi oktasaš stáhtaráđđái gos norgalaččat oassálaste. Dát lei dat eanemus maid jukse norgga váikkuhusain olgoriikkapolitihkas olles ovtastusáigodagas.

Norgga gávpeleavgga gilvu

1820- ja 1830-jagiid šattai leavgaášši symbolaáššin Norgga ovtastusa ovtadássásašvuoda gáibádusas. Ášši ovddiduvvui 1921:s. Jagi 1814 rájes ledje norgga gávpeskiipat johtán dánska gávpeleavgga vuolde, mas lei gal norgga riikkaledjon bajit gurut čiegas. 1818:s mearridii Karl Johan ahte norgga skiipat mat johte Gaskamearas Spánia lulá bealde, galge geavahit Ruota-Norgga ovtastusa gávpeleavgga. Ovtastusa leavga lei ruota leavga mas lei dánska ruossa bajit gurut čiegas. Duogážin dasa lei ahte ruota eiseválddit fertejedje máksit divvagiid Davvi-Afrihká riikkaide nu ahte ruota ja norgga skiippaid eai galgan áhperievvárat fallehit. Go Norga jođii ovtastusaleavgga vuolde, de ii dárbbášan sierranas divvagiid máksit. 1821:s buvtii Sturradiggi láchkaevttohusa ahte norgga gávpeskiipat galge johtit iežaset norgga leavgga vuolde. Norgga leavgga lei sturradiggeáirras Fredrik Meltzer (1779-1855) ráhkadan, gii lei bidjan dánska leavgga vuodđun ja dasa bidjan alit ruossa guovdu. Karl Johan ii

dohkkehan Stuorradikki válldi buktit leavgalága ja biehttalii dan dohkkeheamis. Son liikká dohkkehii ahte norgga gávpeleavvga sáhtte geavahit lagaš mearraguovlluin. Muhto lulá bealde Spánia gal galge ovtastusaleavvga geavahit. Leavgaášši fas ovddiduvvui 1830-jagiin. Dalle lei dilálašvuolta Gaskamearraregiovnna rievdan, ii ge lean šat ballu áhperievváriidda fallehuvvot. Čuovvolan dihtii norgga opiniovna ovdal válgga Jagi 1838:s, miedái Karl Johan ahte buot norgga gávpeskiipat sáhtte johtit iežaset norgga leavvga vuolde, muhto dieđus ge iežaset ovddasvástádusa ala. 1844:s dalá maŋŋil go Karl Johan jámii, sisafievrridii dat odđa gonagas Oskar 1. (1799-1859), ovtastusmearkka norgga ja ruota gávpelevgii. Ulbmil lei nannet ovtadássásašvuoda riikkaid gaskkas. Skandinávalaš dilis mii váikkuhii Norgga 1840- ja 1850-jagiid, de Stuorradiggi dan dohkkehii. Maŋŋá jagi 1844 lei leavgaášši adjágasas ollu jagiid ovdal go fas buollái čuohtejagi loahpageahčai.

Gielddalaš ieštivrejumi guvlui

Stuorradiggeválggain dalá maŋŋá jagi 1814, ledje eanaš välljejuvnon ámmátalbmát Stuorradiggái, muhto 1833:s šattai rievdadus. Lei vuosttas gearddi ahte boanddat álge välljet áirasiid iežaset seadus. Maŋŋá jagi 1833 gohčodišgohte Stuorradikki *Boandastuorradiggin*, mas bealli áirasiin ledje boanddat. Okta daid odđa stuorradiggeáirasiin 1833:s lei nuorra boandda bárdni, luhkkár ja johtiskuvlaoahpaheaddji Jærenis eret. Su namma lei Ole Gabriel Ueland (1799-1870). Ueland lei stuorradiggeáirras dassáži go jámii 1870:s ja njunuš boandapolitihkkár olles su áigodaga. Son šattai farga boanddaid jodiheaddji Stuorradikkis, ja su jodiheami vuolde šattai vuosttas gearddi lágiduvvot opposišuvdna ámmátalbmáid vuostá. Boandaopposišuvdna bijai gáibádusaid rievdadit politihka mángga áššis.

Tegninger af Norges flag i dets forskjellige skikkelser gjennem tiden

ved
C. J. Anker.

kaptein i 2de brigade.

Forlagt af P. T. Mallings boghandel.

KRISTIANIA 1888.

I. ORLOGSFLAGET.

Har havt 4 skikkelser
fra 1814-44: fig. 1, 2, 3 og 4.

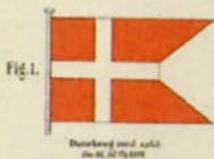

Fig. 1.

Den kongelige norske og den danske flag.

Fig. 3.

Den norske handelsflaget fra 1814 til 1844, som er det samme som den norske handelsflaget i Danmark.

Fig. 4.

Den norske handelsflaget af 1844.

Fig. 2.

Den kongelige norske og den danske flag, som fra 1814 til 1844.

Fig. 5.

Den norske handelsflaget af 1844-49.

Fig. 10.

Den norske handelsflaget af 1849-54.

Fig. 8.

Kongeriget af 1814.

Fig. 12.

Den norske handelsflaget af 1873.

Fig. 7.

Den norske handelsflaget af 1844.

Fig. 6.

Den norske handelsflaget af 1844.

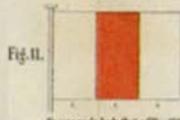

Fig. 11.

Den norske handelsflaget af 1844.

Fig. 13.

Den norske handelsflaget af 1844, som er den samme som den norske handelsflaget af 1844.

Fig. 9.

Den norske handelsflaget af 1844.

II. HANDELSFLAGET.

Har havt 6 skikkelser fra 1814-44: fig. 14 og fra fig. 16-20.

Fig. 14.

Den kongelige norske og den danske handelsflaget af 1814 til 1844.

Fig. 15.

Den kongelige norske og den danske handelsflaget af 1844.

Fig. 16.

Den kongelige norske og den danske handelsflaget af 1844.

Fig. 17.

Den norske handelsflaget af 1814 til 1844.

Fig. 19.

Den norske handelsflaget af 1844.

Fig. 20.

Den norske handelsflaget af 1844.

Fig. 18.

Den norske handelsflaget af 1844.

Pláhkkát Norgga iešguđet leavggaiguin. Ii beaiváduvvon.

*Boandapolitihkkár Ole Gabriel Ueland.
Govva ii leat beaiváduvvon.*

Okta dehálaš ášši boanddaide lei oažžut ráddenvuoigatvuoda doaimmaide mat guske báikegottiide. Vuodđolága bokte ledje ožžon váikkuhusa stahtalaš politihka badjel, muhto ruovttubáikkiin ii lean sis mihkkige dadjamuš. Ledje ámmátalbmát geat lágaid ja mearrádušaid bokte, maid Stuorradiggi ja ráddehus lei addán, mearridedje ahte galge go skuvllaid hukset, mo gefiid doaimmahat galggai lágiduvvot, galge go geainnuid hukset jna. Báikegotti olbmot oassálaste lánkamearriduvvon gielddalaš kommišuvn- naid bokte. Jos doaimbajibjut gárte máksit, de válde boanddaid ráddádallamiidda. Ledje sii geat loahpa loahpas ožžo rehkega. Muhto

áššeálggaheapmi bođii bajil. Boanddat háliidedje stuorát gielddalaš iešmearrideami.

Vuodđolágas ii čužžon mihkkige iešmearrideami birra, muhto sihke boanddat ja ámmátalbmát háliidedje ahte ášši galggai čielggaduvvot. Dan oidne lean lunddolažžan Vuodđolága vuoiŋŋa ektui, oaivvildedje sii. Sii nammadedje lánkakomitèa mii galggai bargat dáinna áššiin, ja sii bukte ovdan evttohusaset 1820:s. Evttohus mii sisttisdolai ahte boanddain galggai lean dušše ráddeaddi doaimma ámmátlágádussii, dan eai dohkkehan boanddat Stuorradikkis. Sii háliidedje olles stivrenvuoigatvuoda buot áššiin mat guske báikegoddesservodagaide, ja bukte vuosteevttohusa. Ášši lei máŋgii Stuorradikki meannudusas dassáziigo šattai soahpamuš 1837:s. Dat nu gohčoduvvon ovdagoddeláгат nannejedje ahte galggai leat gielddastivra juohke báikegottis. Gielddastivrras galggai leat ovdagoddi ja áirrasgoddi. Ovdagotti galggai sátnejodiheaddji jodihit, ja de galggai välljet áirasiid ovdagoddái ja áirrasgoddái juohke njealját jagi. Vaikko stáhta ámmátalbmát eai áibbas luoitán suitehiid gielddaid ektui – báhppa ain galggai leat miellahttu skuvlastivrras, fáldi ja ámtamánni galggaiga dárkkistit rehketoaluid, ja ámtamánni galggai dohkkehit dehálaš mearrádušaid, de ovdagoddeláгат adde boanddaide duodalaš válldi ruovttubáikkis. Muhtun eará politihkaš ulbmil boanddaide lei heaittihit dan njuolgga eanaopmodatvearu. Maiddái dát gilvu dohkkehuvvui.

Ovdagoddelágaid ja njuolgga eanaopmodatvearu heaittiheami oidne boanddat guokte stuorra politihkalaš vuoitun. Sii ledje ožžon stivrenválddi báikkálaš servodagain, ja sii ožžo stuorát ráđđenválddi iežaset ekonomijja badjel. Okta dehálaš váikkuhus dán lassi báikegottiid álbmotstivremis, lei ahte boanddat ožžo eanet vásáhusaid politihkket, ja dalle šattai maiddái sidjiide álkit lávket riikka politihka sisa.

Geardduhangažaldagat

1. Mii lei gonagas Karl Johan guhkit áiggi áigumuš?
2. Manin Stuorradiggi ii lean nu duhtavaš go olgoriikkapolitihkka lei gonagasa hálddus?
3. Gii lei ráhkadan odđa norgga leavgaevttohusa?
4. Makkár beaivvi rehkenasttii Karl Johan norgga našunbeaivin?
5. Manin gohčodedje Stuorradikki 1833:s Boandastuorradiggin?
6. Gii lei Ole Gabriel Ueland, ja manne lei son nu dehálaš?
7. Makkár guokte ášši ledje boanddaide dehálaččat Stuorradikkis álggogeahcen 1830-jagiid?
8. Mat leat ovdagoddelágat?

Čiekŋudeapmi

1. Sáhtát go jurddašit makkárga ášši gos Norggas lei eará beroštupmi go Ruotas?
2. Boanddat Ole Gabriel Ueland jodiheami vuolde, doibme ovttahtton opposišuvdnan, ovddastedje dehálaš lávkin min áiggi bellodatpolitihka vuostá. Sáhtát go čilget man vuogi mielde?
3. Jurddaš ahte don áiggut oassálastit ságastallamii ja áiggut ákkastallat báikkálaš ieštivrema ovddas. Čále iežat ákkastallamiid ja ovdanbuvtte daid.

Gáldobargobihtá

Gáldu: Leavggovva. (Gč. Siidu 43)

- A. Mo sáhtá leavvga geavahit gáldun?
- B. Maid muitalit dat iešguđet leavvga Norgga dilálašvuoda birra?
- C. Manne lei Stuorradiggái nu dehálaš ahte Norga galggai oažžut iežas norgga leavvga?
- D. Čujut otná diliide mat čájehit ahte leavvgas lea stuorra symbolalaš fápmu.

Politiikkaš vuogádatmolsuma vuostá

Lassin boandaopposišuvdnii badjáníi dađistaga eará opposišuvdna Stuorradikkis. Sii ledje akademihkárat geain eai lean stáhtalaš ámmáhat, vuolit doaibmaolbmot ja ealáhusdoallit gávpogiin. Opposišuvnna jođihii advokáhtta Johan Sverdrup (1816-92). Johan Sverdrup oaivvildii ahte ámmátolbmuin lei menddo stuorra váldi politiikkaš vuogádagas. Ollu stuorradiggeáirasat ledje ámmátolbmo, ja dasa lassin ledje sihke stáhtaráđit ja duopmostuoluid miellahtut vižžon ámmátolbmuid seađus. Lei dušše okta vuohki mo botket ámmátolbmuid fámoláš bajit válddi, oaivvildii Sverdrup. Stuorradiggi fertii oažžut stuorát válddi.

Jahkásaš stuorradiggi

Johan Sverdrup bijai golbma politiikkaš gáibádusa: Son háliidii ahte Stuorradiggi galggai boahtit čoahkkái juohke jagi, son háliidii ahte buot albmáin galggai leat jienastanvuogátvuohka, ja son háliidii ahte stáhtaráđit galge boahtit Stuorradiggái.

Govvateaksta: Johan Sverdrup. Christian Krohg njuohtan 1882:s.

Son áddii ahte jos galggai gáibádusaidis oažžut čađa, de fertii oažžut Stuorradiggeáirasiid eanetlogu iežas beallái. 1860-jagiid loahpageahčai ohcalii son lagat ovttasbarggu Søren Jaabækain (1814-94), gii lei šaddan boanddaid njunušolmmoš Stuorradikkis Ole Gabriel Ueland mañis. Johan Sverdrup mieđai doarjut boandaopposišuvnna seastingáibádusa dan ovdii go fas boanddat dorjo su. 1814 jagi rájes lei Stuorradiggi čoahkis moadde mánu juohke goalmát jagi. Dat attii ráđđehussii viiddis doaibmavejolašvuoda hábmet iežaset politiikka. Daid áigodagaid go Stuorradiggi ii lean čoahkis, sáhtii ráđđehus iežas oaivila mielde ráhkadit nu gohčoduvvon “gaskaboddosaš láhkaortnegiid”. Jahkásaš stuorradiggi

livččii addán Stuorradiggái stuorát vejolašvuoda jođihit árijalaš politiikka. Boanddat dorjo Johan Sverdrupa, ja 1869:s dohkkehii Stuorradiggi dan ahte jahkásaš stuorradiggi galggai dollojuvvot 1871 jagi rájes. Johan Sverdrupa

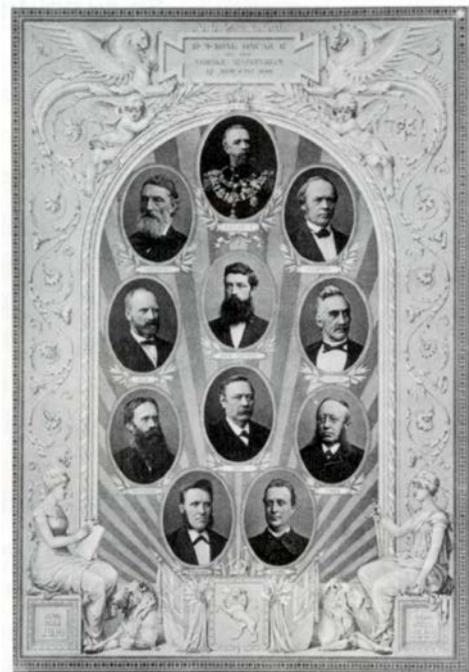
boahhte gáibádussii, jienastanvuoigatvuohta buot albmáide, lei váttis oažžut doarjaga. Boanddat ledje vuostá, ja akademihkáriin ja gávppoga ealáhusdoalliin ledje maŋggalágan oaivilat. Áigi mii lei báidnojuvvon sosialisttalaš propagándas, eahpidedje olusat addit bargiide jienastanvuoigatvuođa. Dat goalmát stuorra ášši, stáhtaráđiid boahdin Stuorradiggái, lei mii duođalaččat čohkkii opposištuvna.

Stáhtaráđit galge boahdit Stuorradiggái

Gažaldat stáhtaráđiid boahtima birra Stuorradiggái ii lean ođas, muhto go sisafievrriduvvui jahkásaš stuorradiggi jagis 1871 rájes, šattai gažaldat eanet áigejuovdil. Sverdrupii lei áibbas mearrideaddji ahte stáhtaráđiin lei ovddasvástádus dan politihkkii maid sii fievrridedje, ja ahte dat soabai Vuodđolágain ja dainna maid Stuorradiggi lei mearridan. Danin galge sii boahdit Stuorradiggái, vástidit gažaldagaid ja digaštallat politihkalaš áššiid álbmotválljejuvvon áirasiiguin. Ráđdehus lei dan vuostá ja čujuhii fápmojuogadanvuogádahkii. Fápmojuogadanvuogádat gáibidii ahte dat golbma stáhtaválddi eai galgan leat sorjavaččat nubbi nuppis. Jos stáhtaráđit galge boahdit Stuorradiggái ja bealuštit politihkaset, de bođii dat guhkit áiggi vuollái šaddat nu ahte ráđdehusa váldi biddjui Stuorradikki áigumuša vuollái. Dat bođii váidudit ráđdehusa váikkuhusa, ja boahdit Stuorradiggái ovdamunnin. Unnit prinsihpalaš jurdda lei headuštít ahte ámmátseahu dássi servodagas galggai váidut. Ovdal ledje ámmátolbmot iešoaivválaččat láhtten Stuorradikkis, muhto čoahkkanan boanddat ja radikála gávpotássit ledje čájehan ahte eará joavkkut ledje gergos badjelasas váldit stivrejumi. Stuorradikki válddi nannen, mávssii ahte ráđdehusa váldi unnui, ja dat bođii ain eanet váidudit ámmátseadu válddi.

Evttohus stáhtaráđiid boahtima birra Stuorradiggái, dohkkehuvvui golmma stuorradikkis maŋŋalagaid. Ráđdehusa neavvuma vuodul, biehttalii gonagas dohkkehít lága. 1880:s dohkkehuvvui evttohus njealját gearddi, ja gonagas biehttalii vuollái čállit. Riidu mii joatkašuvai, lei dan birra ahte lei go gonagasas maŋidan veto vai ollásit veto áššiin mas Vuodđoláhka galggai rievdaduvvot. Geassemánu 9. beaivvi 1880 dohkkehii Stuorradikki eanetlohku ahte Vuodđolága rievdadusat galge leat fámoláčča gonagasa vuollái čállaga haga.

Govvateaksta: Sverdrupa ráđdehus. Pláhkát 1884:s

Riikkariekti ja Johan Sverdrupa vuoitu

Ovdal jagi 1882 stuorradiggeválgga čohkkejedje veagaid jienasteddjiid gaskkas. Stuorra álbmotcoahkkimiid dolle, ja čálle politihkalaš gižžočállagiid, ja aviissat sohte vuostálagaid válđočállagiid bokte. Okta álbmotsárdnideaddjin gii doarjjui Johan Sverdrupa lei diktačálle ja servodatgižžudeaddji Bjørnstjerne Bjørnson (1832-1910). Johan Sverdrup ja su opposišuvnna, gos ledje boanddat ja gávpgiidd gaskasehtu, gohčodišgohte eanet ja eanet *gurutbellodahkan*. Ámmátolbmot Stuorradikkis fas čeahkanedje *olgešbellodahkii*. Ráđdehus, gonagas, ámmátdoaimma, bajimus riekti ja kirku, doarjjui Olgešbellodaga. Johan Sverdrup ja gurut bealli vuote válgga čielgasit. Stuorradikki eanetlohku šattai doarvái stuoris gáibidit ráđdehusa riikkarievtti ovdii go sii ledje várren gonagasa dohkkehit lága stáhtaráđiid bohtima birra Stuorradiggái. 1884:s dubmejuvvojedje sihke stáhtaministtar ja mánga eará stáhtaráđi massit virggiideaset. Maŋná gaskasaš digaštallamiid válldii gonagas oktavuoda Johan Sverdrupiin ja dáhtui su cegget ođđa ráđdehusa. Lei vuosttas gearddi ahte ođđa ráđdehus ávdnejuvvui dan politihkkáris geas lei stuorradiggeeanetlohku iežas duogábealde. Dát ovddasta vuogádatmolsašumi mii doalvu min ođđaáigásaš politihkalaš vuogádahkii, parlamentarismii. Lea leamaš dábálaš dadjat ahte parlamentarisma sisafievrriduvvui 1884:s, muhto dat mii vuosttažettiin dohkkehuvvui dán jagi, lei ahte stáhtaráđit geatnegahttojedje bohtit Stuorradiggái. Parlamentarisma sisafievrrideapmi, nu go mii dan dovdat, dáhpáhuvai proseassan veahážiid mielde. Muhtumat čuočuhit ahte parlamentarisma ii doaimmagoahtán albma láhkai ovdalgo gonagasa persovnnalaš válđi eret válđui 1905:s. Parlamentarisma prinsihpan duodaid ii vuodđuduvvon Vuodđoláhkii ovdalgo guovvamánu 20.beaivvi 2007.

Ođđa politihkalaš árgabeaivi

Logenár jagit maŋná 1884 ledje molsašuddi áiggit. Ovdeš ámmátalbmánjunnožat fertejedje vuollánit ođđa servodatjoavkkuide geat háliidedje politihkalaš fámu ja iežaset beroštumiid ja árvvuid čađaheami. Kristtalaš dábálašolmmošlihkadusa opposišuvdna stáhtakirku vuostá, juguhisvuodalihkadus ja giellalihkadus ahtanušše stuorra vuostekultuvran ámmátalbmákultuvrra vuostá. Dáinna stuorra politihkalaš rievdadusain 1884:s lei Norga vuosttas gearddi ožžon politihkalaš bellodagaid vuogádaga gos ráđdehusváldi vižžui dan bellodagas mas lei Stuorradikki eanetlohku. 1884:s vuodđudedje dan guokte álgobellodaga. Boanddat ja radikála gávpotboargarat čeahkanedje Johan Sverdrupa (1816-92) duohkai ja vuodđudedje *Gurutbellodaga*. Ámmátalbmát geat ledje politihkalaš rievdadusaid vuostá, čeahkanedje fas *Olgešbellodahkii* gos Emil Stang (1834-1912) lei jođiheadđji.

Ámmátalbmástáhta vai riektestáhta?

Historihkkáriin lea leamaš iešguđet lágan oaidnu makkár joavkkut ledje geat vuite 1800-logu politihkalaš vuogádaga ala. Okta teoriija dárkkuha ahte lei ámmátalbmáid beroštumiide ávkin, ahte stáhta duodaid lei ámmátalbmástáhta. Ledje ámmátalbmát geat ledje hábmen Vuodđolága ja mañit lágaid addán, ja dan ledje dahkan nu ahte ieža besse čohkkát válldiin. Ovdal jagi 1814 ledje sii riikka politihkalaš, ekonomalaš ja kultuvrralaš njunnožat, ámmátalbmát ja Sørlandda ja Østlandda rikkis muorraávnasgávppálačcat. Dát joavkkut ledje maddái iešráđđejeaddjin Eidsvolla riikkačoahkkimis. Muorraávnasgávppálaččaid reastaluvvamat ekonomalaš heahdediliid oktavuodas mañná 1807 dagai ahte ámmátalbmát báhce okto riikka njunuš servodatjoavkun. 1884 jagi rádjái ledje masá dušše ámmátalbmát geat nammaduvvojedje stáhtaráđđin, ja dasa lassin lei sis njunuš rolla Stuorradikkis. Mañná jagi 1830 geahppánii ámmátalbmáid oassi, muhto sivas sin fágačehppodaga ja oahta, de lei sis ain stuorra váikkuhus.

Ámmátseahu

Márkan Stortorget gávpešiljus. Njuohtan Ludvig Bratz, 1843.

Ámmátseadus ledje riikka politihkalaš ja kultuvrralaš njunnožat 1800-logus. Sii ledje smávit joavku, dušše birrasii 2000 ámmátalbmá oktan sin bearrašiguin. Ámmátalbmáid lei gonagas nammadan sin virggiide, ja sáhte eret biddjot dušše

duomu bokte. Gávdnojedje sihke siviila ja militeara ámmátalbmát. Ráđđehussii ja duopmostuoluide vižže áirasiid ámmátseadus. Eanaš politihkkárat Stuorradikkis ledje ámmátalbmát dassáži go boanddat ja gaskasehtu boahdigodii 1800-logu mielde. Ámmátalbmát ledje maiddái stáhta áirasat báikkálaš hálldahusain iešguđet sajiin riikkas. Viidásappot ledje báhpat ja oahpaheaddjit alit skuvllain ja universitehtain ámmátalbmát. Militeara ámmátalbmát ledje offisearat. Ámmátalbmát ožžo oahpu universitehtain. Ámmátalbmáid bearrašat ledje gaskaneaset náitaladdan ja ledje dihtomielaláččat iežasat oahpu ektui ja sosiálaláš árvui. Bealli ámmátalbmáin ásse gávpogiin, ja nubbi bealli báikegottiin gos sin dássi lei badjesehtun. 1800-logu mielde šattai ámmátalbmáid árvodássi unnit ja unnit ovddasteaddji ja soahpatmeahtun servodatovdánemiin. Stuorradikki bokte šattai sin árvodássi dadistaga hástaluvvot eará joavkkuin, nugo boanddain ja gávpogiid gaskasehtus.

Maiddái duopmostuoluin ledje ollu ámmátalbmát. Easka Johan Sverdrup ráđđehusa nammadeami maŋŋá 1884:s masse ámmátalbmát sin njunuš servodatfámu.

Muhtun eará teorijja deattuha ahte politihkalaš vuogádat maŋŋá jagi 1814 leat riektestáhta. Stáhta, nugo boahdá oidnosii Vuodđolága, lálkálágádusa ja institušuvnnaid bokte, sihkkarasttii vuoigatvuođaid, vuđolaš friddjavuođa, ovttáárvosašvuođa ja sihkkarvuođa buot iežas boargáriidda. Buot albmáin geain lei opmodat dahje ealáhusdoallu, lei jienastanvuoigatvuohta. Dat mearkašii ahte sii geat dolle stáhta badjin go sii mákse vearu, ožžo jienastanvuoigatvuođa ja dadjamuša. Stáhta lei sihke ámmátalbmáid, boargáriid ja boanddaid ovddasteaddji.

Geardduhangažaldagat

1. Makkár golbma gáibádusa bijai Johan Sverdrup?
2. Manin ledje sihke boanddat ja mánggas Johan Sverdrupa bealušteaddjin vuostá gáibádusa ahte buot albmáin galgai leat jienastanvuoigatvuohta?
3. Manin ii háliidan gonagas ii ge ráđđehus ahte stáhtaráđit galge boahtit Stuorradiggái?
4. Manin šattai riikadiggi ráđđehusa vuostá 1884:s?
5. Makkár bellodagaid álggahedje 1884:s?
6. Makkár servodatjoavkkut čoagganedje gurutbellodahkii, ja makkár servodatjoavkkut fas olgešbellodahkii?

Vuosttas álbmotlihkadusat

“Haugelaččat”. Adolph Tidemand gova njuohtan 1852.

Hans Nielsen Hauge ja haugelaččat

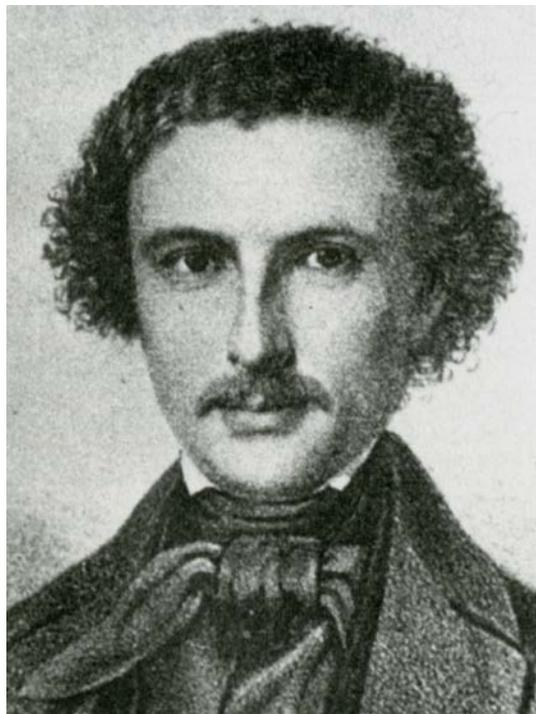
Hans Nielsen Hauge (1771-1824) lei boandda bárdni, dábálaš sárdnideaddji ja industriija gilši, eret Tune nammasaš báikkis Østfolddas. Gaskkal 1797 ja 1804 jođii son birra Sørlandda ja Østfolda gitta Troanddima rádjái, gos son hálai olbmuiquin ja sárdnidii. Son gođii váccedettiin. Hauge sáhka lei ahte kristtalaš osku, garra bargu ja ekonomalaš ovdáneapmi gulle oktii, ja su ságastallamis lei “sáiti” almmolaš girku vuostá. Go čohkkii olbmuid vuoiŋjalaš čoahkkimiidda gos son ieš sárdnidii, de rihkui son čoakkalmasplakáhta mearrádusaid ja hástalii girku. Son dubmejuvvui giddagassii, ja šattai dađistaga vuollánan ja billašuvvan olmmožin, muhto sus ledje ollugat geat su dorjo. Hans Nielsen Hauge jámii 1824:s, muhto su doarjut, haugelaččat, ožžo stuorra politihkalaš váikkuhusa 1800-logus.

Čoakkalmasplakáhta lei jagi 1741 mearrádus mii válddahii ahte vuoijjalaš čoahkkimiid doallamiid galgai suohkanpáhppa dohkkehit. Čoakkalmasplakáhta heaittihuvvui 1842:s.

Hans Nielsen Hauge oahppa lei dehálaš boanddaide mángga dáfus. Son lei ieš sihke boanda ja gávpealmmái. Dat lei riidovuloš servodagas gos boargárgottis lei gávpe monopola, ja boanddaid bargu lei gilvit eatnamiid. Son ávžžuhii boanddaid álggahit ođđa ealáhusaid lassin eanadollui. Go son rihkui čoakkalmasplakáhta, de son ráhkadii moivvi dan boares seahtoservodaga vuostá. Dán vuogi mielde attii son boanddaide iešluohttámuša ja oahpahii sin ieža jurddašit, ii ge dušše guldalit báhpaid ja ámmátseadu. Hauge-lihkadus lei mielde loktemin boanddaid šaddat politihkalaš fápmodahkkin 1800-logus. Nu son doarjjui Norgga demokratiserema.

Marcus Thrane ja thranelaččat

Su nuorravuodas lei leamaš Marcus Thrane (1817-90) vihtan lájgodálolaččaid ja bargiid heittot eallindilálašvuodaide. Europa guovvamánorevolušuvdna 1848:s lei su movttiidahtán ja son lei lohkan ollu dan áiggi radikála servodatčálliid čállagiid. Doppe son lei viežžan jurdagiid mo eará politihkka sáhtta buoridit servodaga. Ášši lei ahte bargit fertejit čoahkkanit, dalle sii čužžo gievrabut bargoaddiid vuostá. Muhtun áigodaga go son lei váldodoaimmaheaddji *Drammens Adresse* nammasaš aviissas, veahkehii dasa ahte Thrane oaččui buori nama ja politihkalaš lávddi. Vuosttas bargiidovttastus álggahuvvui goalmát juovlabeaivvi 1848:is. Ovtastusaid lohku lassánii johtilit,

ja moadde jagi maŋŋil čuoččui Marcus Thrane njunnožis lihkadusas mas ledje sullii 30 000 miellahtu. Son almmuhii maiddái iežas bláđi, *Arbeider-Foreningernes Blad*.

Thranelihkadus lea gohčoduvvon Norgga vuosttas bargiidovttastus, muhto eanaš miellahtut ledje báikegotti álbmo earret stuorra boanddat. Lihkadusa čoahkkaneapmi lei vuosttažettiin Østlándda guovlluin. Ledje iešguđet sivat dasa ahte olbmot dieđihedje iežaset bargiidovttastusaide, muhto heittot áiggit 1848-49

lei gal okta sivva. Ollu bargit geat gulle beahcesahámii, muorraávnasgávpái ja skiipahukseii šadde bargguhisvuhtii ja sii bidje luohttámuša Thrane ala. Bargguhisvuolta ja váttis áiggit bukte maid stuimmiid seamma áiggi mat eai sáhte čadnot Marcus Thranei.

Threlaččaid dehálamos politihkalaš gáibádušat ledje jienastanvuoigatvuolta buot albmáide, buoret dilli láigodálolaččaide, unnit tuollu dárbbášlaš gálvuvuin, ja dieđusge unnit gordnetuollu, buoret álbmotskuvla ja riektedoaimmahaga rievdadusat. Gonagas ja Sturradiggi ii dohkkehan gáibádušaid. Dan maŋŋá garai sihke giellageavaheapmi ja politihkalaš gáibádušat. 1850:s mearriduvvui dahkat revolušuvnna, muhto eai goassege dasa šaddan ráhkkanit. Mearráduš dađe bahábut attii eiseválddiide ákka mannat lihkadusa vuostá. Marcus Thrane ja badjel čuođi eará jodiheaddji váldojedje gitta ja dubmejuvvojedje njealje jahkái čohkkát giddagasas. Jodiheaddjiid gittaváldin ja sin garra ránggáštusat lei Thrane lihkadusa loahppa. Jagi 1850 mielde šadde buoret ekonomalaš áiggit, ja olbmot fas besse bargguide. Marcus Thrane fárrii eret Norggas ja jámii Amerihkkái 1890:s.

Søren Jaabæk ja Boandaustibat

Søren Jaabæk (1814-94) álggahii Boandaustibiid. Son lei boandaid njunušjodiheaddji Sturradikkis Ole Gabriel Ueland maŋŋá. Lihkadus sturui jodánit, ja ustitovttastusat áshuvvojedje miehtá riikka. Miellahtut bohte eanaš boandaálbmoga gaskadásis. Boandaustibat dorjo boandapolitihkkáriid seastinpolitihka. Dađe mielde šattai Søren Jaabæk eanet radikála. Son gáibidii earret eará buoridit láigodálolaččaid dili ja sisafievrridit buot albmáide jienastanvuoigatvuoda. Dát gáibáduš ii lean gullon dan rájes go Marcus Thrane ovddidii dan 1851:s, ja mii dagahii Jaabæka riidogaskaoapmin boandaid gaskkas.

Lassin báikkálaš áššiide čuvvo Boandaustibat mielde sturradiggepolitihkas ja sin ulbmil lei dan váikkuhit válgga bokte. *Folketidende* bláđi bokte váikkuhedje jodiheaddjit boandaid jienastit politihkkáriid geat fievrridedje boandaustitlaš politihka. Jodiheaddjiid oaiviliid mielde lei dehálaš ahte boandapolitihkkárat oidne iežaset leat jienasteaddjiid áirrasin eai ge jienastan maid ain ieža fuomášedje. *Folketidende* bláđis lei Jaabæk ráhkadan statistihka mo sturradiggepolitihkkárat jienastedje Sturradikkis. Ja dan vuogi mielde kártii makkár politihkkárat dorjo politihka maid boanddat beroštedje, ja geat eai dan dahkan. Dán statistihka gohčodedje *Vippetangen* ja sáhtii lean mearrideaddji válljejuvvui go sturradiggepolitihkkár odđasit vai ii. Boandaustitlihkadus šattai dađe mielde beaktilis váлгаorganisašuvdna. Jagi 1868 váлга šattai leat buoremus boandaváлга maŋŋá jagi 1833 ja ožžot dan giitit nana Boandaustibiid veahkačohkkema.

Boandapolitihkkárat. Adolph Tidemand njuohtan 1848.

Boandaustibiid lihkadus juvssai alimus áiggis 1871:s. Dalle ledje sis 30 000 miellahtu, seammá go Thranelihkadusas ledje eanemus áiggi. Dan manjá manai johtilit ruovttoluotta, ja 1875:s eai lean šat galle miellahtu. Okta manás mannama sivain lei Jaabæk vuosteháhu girku vuostá.

Haugelaččat, thranelaččat ja boandaustitlihkadus ovddastit daid álgo ovdamearkkaid das ahte vuolleseađu joavkkut servodagas čoagganit ja ovttas barget iežaset áššiiguin. Haugelaččat ožžo dađe mielde stuorra mearkkašumi Stuorradikkis ja muđuige servodagas. Sihke thranelaččain ja boandaustibiin ledje bures huksejuvvon organisašuvnnat, iežaset miellahttbláđđi ja politihkalaš prográmma. Mii oaidnit dáid lihkadusaid álgun daid politihkalaš bellodagaide mat dađistaga riegádišgohte loahpageahčai dan čuohtejagi.

Geardduhangažaldagat

1. Makkár sártni gaskkustii Hans Nielsen Hauge boanddaide?
2. Manne válđui Hauge gitta?
3. Makkár áššiid ovddidii Marcus Thrane ja thranelihkadus?
4. Makkár servodatjoavkkut ledje mielde thranelihkadusas?
5. Man láchkai oaččui Søren Jaabæk ja boandaustibat váikkuhusa riikapolitihkkii?
6. Manne ožžo boanddat nu ollu áirasiid Stuorradiggái 1868:s?

Odđa gávnadansajit, skuvla ja odđa mediat

Miššovdna, juguhisvuohta ja filantropiija

Haugelihkadus lei oassin vuoiŋgalaš morráneamis mii lei hui nanus álgogehcen 1800-logu. Morráneapmi lei erenoamáš garas Smávveleanain (Østfolddas), Sørlandda ja Vestlandda riddogátti, ja sin vuosteháhu lei dan almmolaš kirku vuostá. Vuosttas miššonovttastusat vulge daid vuoiŋgalaš morránemiin. 1842:s ledje 65 ovtastusa riikkas. Ollu miššonovttastusaid miellahtut ledje haugelaččat. Ovtastusaid ulbmil lei sáddet miššonearaid gáiddus báikkiide ja vuoitit odđa sieluid kristtalaš kirkui. Dat mávssii ruđaid, ja farga badjánaedje nissonovttastusat gos sii godde ja gorro dán buori áššái buorin. Dađe mielde jorggihii maiddái miššonánjirvuohta maiddái sisa guvlui norgga servodahkii. Ulbmiljoavku lei vuosttažettiin bargiidseahu maid miššonearat oaivvildedje dárbbasit morálalaš ráhkkaneami. Vuosttas sisimiššonovttastus vuodđuduvvui Christianias 1855:s.

Juguhisvuođaášši čohkkii dađistaga ollugiid. Maŋŋá jagi 1814 lei šaddan lohpi godena vuoššat ruovttus. Boađus lei ahte alkoholageavaheapmi lassánii olbmuid gaskkas. Dán ovdáneami dan áiggi oidne surgadin. Vuosttas ovtastusat ledje mearálašvuođa ovtastusat, muhto maŋŋá jagi 1850 ledje ollásit juguhisvuođa ovtastusat mat ráđdejedje. Sihke juguhisvuođa- ja miššonovttastusat čohkkejedje olbmuid, boanddaid, duojáriid, gávpealbmáid, oahpaheddjiid ja muhtun báhpaid gaskkas. Ovtastusat ledje nannosamos riddoguovlluin, Sørlanddas ja Vestlanddas. Filantropalaš ovtastusat čohkkejedje nissoniid ja albmáid gaskaseađu boargáriid gaskkas geat háliidedje bargat buorre vuodadaguid bargiidseađu ovddas mat dál jođánit lassánaedje. Bargoolbmo, geafit, boarrásat ja eará dárbbaséaddjit ožžo dál veahki borramuššii, gávnniide, biktasiidda ja vel veahá ruđa juovllaide ja eará basiide. Bargiidservodagat ledje earalágan filantropalaš organisašuvnnat. Lassin buorre vuodadaguide galge sii dustet sosiálalaš muosehisvuođaid bargiid gaskkas, ja bajásgeassit sin buori kristtalaš servodatboargárin. Vuosttas miellahtut bargiidservodagaide bohte boargarseađus, muhto dađistaga válde bargit stivrejumi. Bargiidservodagat ásahedje maiddái buohcce- ja veahkkekássaid miellahtuide.

Stortorvet šiljus biebmogussoheapmi. Gudmund Stenersen njuohtan 1907s:s

Filantropiija mearkkaša olmmošráhkesvuolta

Ovtastusat ávkin ja illun

Mánnga fitnodaga siskobealde ásahuvvojedje ovtastusat. Ovdal jagi 1850 ásahedje ovtastusaid giehtaduodjemeaštáriidda, giehtaduodjeohppiide, gávpejasaide, oahpaheddjiide, doaktáriidda, offisearaide, skiipahoavddaide ja stivrranalbmáide, girjegávpejasaide, vuolitoffisearaide, báhpaide, gávpereanggaide, ja earáide.

Ovttastusat galge doallat fágalaš digaštallamiid, rahčat fágalaš beroštumiid ovddas ja maiddái suohtastallat. Muhtun ovttastusat maid barge sihkkarastit miellahtuideaset nugo áсахит buohcankássaidd, ja sii maiddái doibme meannudangoddin gos miellahtut sáhtte digaštallat makkár áirasiid gánnáhii jienastit stuorradigge- ja gielddaválggain. Giehtaduodjeovttastusaid áсахemiid ferte maiddái geahččat dan odđa liberálalaš ealáhuslága ektui mii heaittihii 1866:s giehtaduodjeoahpahasaid. Dál válde ovttastusat badjelasaset daid doaimmaid mat oahpahasain ledje ovdal.

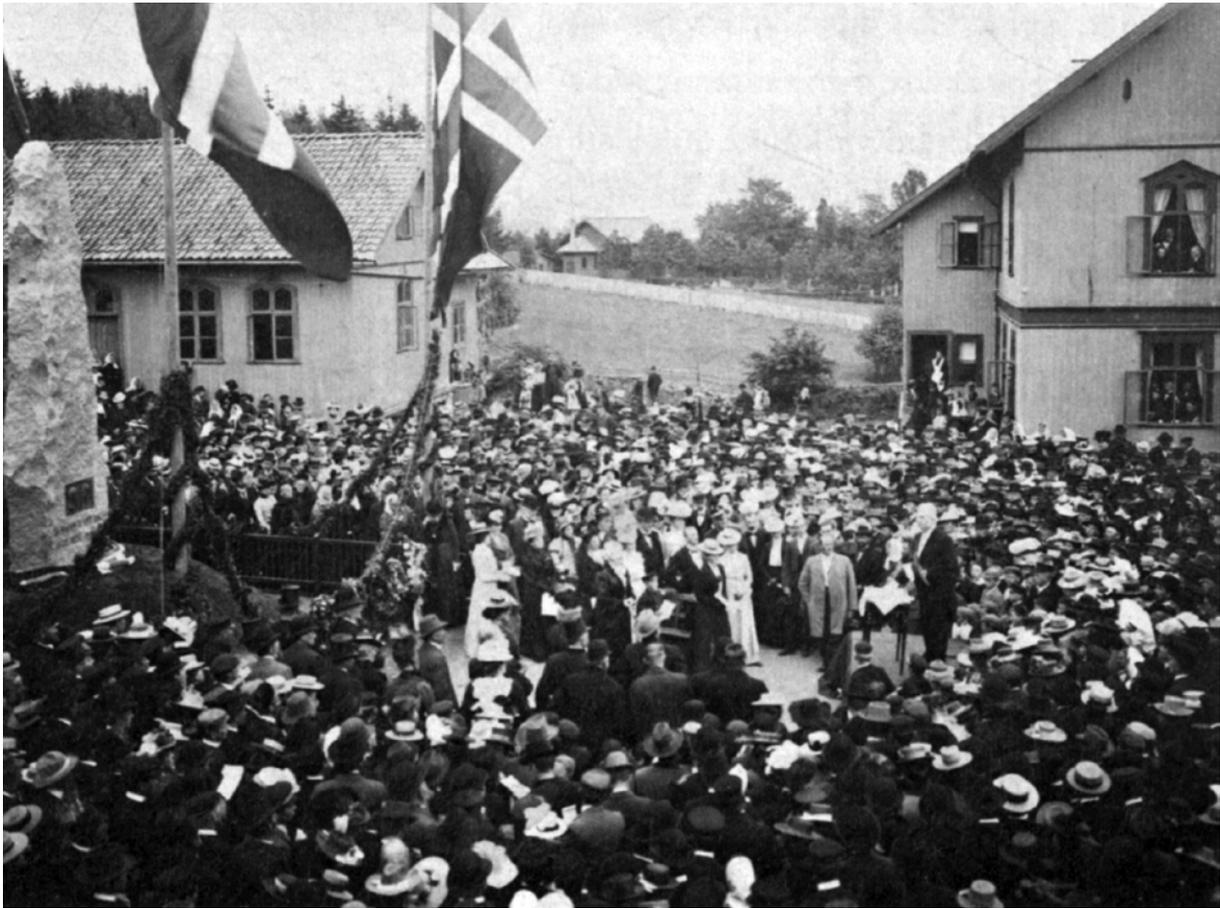
Odđa áigásaš ja oktilaš skuvlavuogádat

1850 ja 1860 jagiid mielde šattai skuvla dehálaš. Dalle áсахedje ollu oahpaheaddjiovttastusaid, ja dađe mielde bohte ollu áigecállagat gos digaštalle pedagogalaš gažaldagaid. Ledje gažaldagat sihke skuvlla sisdoalu birra ja oahpahusa dási birra. Jagi 1860 rikkaskuvlalahka lei muitobázzin. Skuvlaáigi lassánii, ja bođii gáibádus hukset bistevaš skuvlalanjaid iešguđet báikegottiide. Odđa fágat nugo geografiija, luonddufága ja historjá bođii skuvlii, ja maiddái gáibádus ahte oahpaheaddjit galge váldit oahpu oahpaheaddjisemináras dahje oahpaheaddjiskuvllas.

Giehtaduodjeoahpahasat ledje ovttastusat juohke giehtaduodjefágas ja álggahuvvojedje 1500-logu loahpageahčen. Dat muddejedje fágii beasatlašvuoda, fuolahedje oahpahusa, doibme ekonomalaš veahkkekássan ja lei guoimmuhemiid ja sosiálalaš oktavuodaid forum.

Álbmotallaskuvllat

Álbmotallaskuvllat ovddastedje olmmošlaš, našuvnnalaš vuostekultuvrra gávpogiid badjeseađu kultuvrra vuostá. Oaivadás bođii dánska báhpas ja girječállis Nikolai Grundtvigas (1783-1872) ja áinnas dánska álbmotallaskuvlalahkadasas. Álbmotallaskuvllat deattuhedje dan ahte skuvla galggai ovddidit váhneneatnamii ráhkesvuoda, ja danin lei historjá dehálaš fága. Oahpahas čađahuvvui dávjá háleštemiin gaskal oahppi ja oahpaheaddji. Álbmotallaskuvllat doibme kultuvrralaš čuolmmasteapmin iešguđet báikegottiin. Álbmotallaskuvllat ledje maiddái dehálaš oassin giellalahkadasas.

Sagatun álbmotalaskuvlla rahpan skábmamánu 1.beaivvi 1864

Aviissat ja áigecállagat

Go skuvllat lassánedje, ohppe eambbogat lohkat, ja dalle lassánedje eanet aviisa-áigecállagiid- ja girjelohkkit. Vuosttas norgga aviisa lei *Norske Intelligenz-Seddel* mii ilmmai 1763:s. Álgoulbmil lei almmuhit almmolaš dieđuid, dahje čujhusaid olbmuide. Ja dat speadjalaste maddái aviissa namahusaid: *Trondhjems Adresseavis* (1767), *Christiania Adresseblad* (jagiid 1860, 1861 rájes *Aftenposten*) ja *Christiania Avertissementsblad* (jagiid 1861, 1865 rájes *Morgenposten*). Guhká lei lohkaš divrras, ja aviissat bohte olggoš smávit loguin. Aviisa mii lei lagamus riikkaaviisan lei *Morgenbladet* (1819), mas prentenlohku 1863:s lei 2500 gáhppála mat sáddejuvvojedje miehtá riikka. 1870- ja 1880-jagiid álggahuvvojedje maddái ollu odđa aviissat mii lei oassin politihkalaš ráhkkaneamis.

Áigecállagat ja vahkolasttat main lei ulbmil bajásčuvvet ja guoimmuhit, šadde maid eahccilin 1800-logus. Marcus Thrane *Arbeider-Foreningernes Blad* ovdamearkka dihtii ilmmai 21 000 gáhppálin 1849:s. Eahccilamos bláddi *Skilling-Magazin* maid eanemusat lohke, ilmmai gaskal jagiid 1835 ja 1891. Lasttain ledje govat ja lei mánggalágan sisdoallu earret eará eksotalaš mátkegovvadásat, eahccildiehtagat ja čáppagirjjálašvuohta. Maddái

Folkevennen lasttas mii lei eahccilis, bajásčuvgenlasta govaiguin, ledje ollu lohkkit báikegottiin. 1863:s ledje lasttas 22 500 doalli. Dán čuohtejagi loahpageahčai bohtigohte eanet odđáigásaš vahkkolasttat, nogo *Illustrert Familiebled*, *Allers Familiejournal* ja *Hjemmet*. Dain lei dávjá ivdnejuvvon preanta olggošsiiddus, ja sisdoallu seaguhuvvon gos ledje ávkkálaš cavgileamit viesu ja ruovttu birra ja dađe mielde maid noveallat ja joatkkamuitalusat. Eanaš lohkkit ledje nissonat. 1800-logu mielde oaidnit álbmotlihkadusaid, álbmotvalástallamiid ja mediaid álggomus ovdánemiid. Sáhttit dadjat ahte dát čuohtejagi ovddasta Norgga álbmotservodaga álggu.

Geardduhangažaldagat

1. Mii lei ođas searvedoaimmain 1800-logus?
2. Manne olbmot iežaset organiserejedje?
3. Mii lei juguhisvuodalihkadusa duogážin?
4. Makkár politihkalaš ulbmil lei bargiidservodagain veahkkebargguideasetguin?
5. Makkár ođastusaid vásihii skuvla čuohtejagi mielde?
6. Mii lei Norgga vuosttas aviissa namma?
7. Mii lei ulbmil daid vuosttas aviissain?
8. Namat muhtun eahccilis áigecállagiid mat ilbme 1800-logus!

Čiekŋudeapmi

1. Jurddaš mahkáš ahte don galggat doallat sártni gos galggat oččodit miellahtuid bargiidservodagaide. Makkár ákkastallama livččet geavahan? Čále sártni ja doala dan luohkás!
2. Sihke miššonovttastusain, juguhisvuodaovttastusain ja filantrohpalašovttastusain lei
3. bargiidsehtu ulbmiljoavkun. Sáhtát go jurddašit manin?
4. Sáhtát go jurddašit manin aviissaid ovdáneapmi lei dehálaš demokratiija ovddideapmái?